

SZAMOSKÖZY ISTVÁN
BÁTHORI ZSIGMOND, BÁTHORI ANDRÁS
ÉS MIHÁLY VAJDA HISTÓRIÁJA

Az ezer ötszáz és kilencvennyolcadik esztendő kezdetével a dolgoknak minden utód számára nevezetes változása történt Erdélyben; s az eseményeknek ebben a kavargásában, mintha csak végzetes fordulat következett volna be számára, majdnem a végső veszedelembé sodródott. S nagyon közel volt ahhoz, hogy a különböző bajoknak egy időbe való esése miatt alapjaiból kihányassék. Ezt a nagy tömeg bajt, hogy milyen kezdetekből eredt, milyen fejlődés folytán növekedett, s végre milyen kimenetellel fejeződött be, csak a főbb pontokat érintve a többi elmondandóhoz kapcsoljuk.

[Báthory] Zsigmond fejedelem Rudolf császárhoz való legutóbbi útjában, amelyre az előző évben vállalkozott, önként kötelezte magát, hogy Erdély fejedelemségéről lemond, s az egész országot a császár hatalmába adja. Mikor Prágából visszatért, mivel egyrészt Temesvár meghiusult ostroma, másrészt országának némileg megrázkódtatott helyzete miatt úgy látta, hogy helyzete rosszabb a remélnél, s nagyon megromlott, méginkább ragaszkodott tervéhez, s a fejedelemségből a szerződés szerint, ahogy ő és a császár már korábban megegyeztek, mielőbb el akart távozni. De, amint az nagyjelentőségű, s megdöbbenéssel kezdett dolgokban szokott történni, az önmagával tusakodó lélek számára számos nehézség támadt, melyek lassanként lecsillapították előbbi elhatározásának hevesességét, s azt tanácsolták, hogy újabb megfontolásokkal változtasson rajta. Hiszen már egy egész év is elmúlt a megdöbbenéssel tett ígéret óta: ezután – ha csak rajta állt volna, könnyen tűrte volna, hogy a megegyezés érvénye elmuljék, s az édes haza iránti szeretete is késleltette a kezdettől befejezésig vezető [úton] a lelkét. Mikor Zsigmond ilyen gondolatok közt gyöt-

rödve lelkében mindenféle tanácsot megforgatott, s bizonytalanságban volt, hogy mit kell tennie, gondolataiba beavatta Jósika Istvánt, oklevélíró mesterét s gyűrűs pecsétjének őret, akit kancellárnak mondanak, amely tisztség a fejedelmi méltóság és fenség után Erdélyben valamennyi tisztség közt a legmagasabb rang, s mintegy a többi tisztségeknek a koronája. Jósikát Zsigmond már előbb is felhasználta nehéz ügyekben, nemcsak a közügyekre vonatkozó nyilvános tanácskozásokban, hanem úgy látszott, hogy titkosabb tanácskozásain is valami jogon az első helyet foglalja el. S bár alig hagyta még el kora ifjúságának éveit, mégis erőtől duzzadó keblében bármilyen alkalmat kihasználni kész lélek élt és dobogott, s élénk és tevékeny szellem; ezért a nem annyira fiatal kora, mint inkább jellembeli gyengesége miatt bárhova hajtható fejedelmet megnyerve, annyira kezébe kaparította azt, hogy mondják: a fejedelmet egyedül tartotta hatalmában. Hogy kegyeit magának megnyerje, s a tisztségeket elérje, ahhoz hozzásegítette őt a tisztes tudományoknak nem közönséges ismerete, mely ritka ékesség a magyar előkelőknél, s ennek segítségével annyira felemelkedett, hogy senki sem volt, aki szerencsés dolognak ne tartotta volna, ha mindenféle szolgálatokkal Jósika István háláját s pártfogását kiérdemelhette. Zsigmond tehát kétségkedve tervében, s szinte már megbánva, hogy belekezdett, mikor magában nem tudott határozni, hogy vajjon neki s az országnak hasznára lesz-é, ha Erdélyből eltávozik, s a hatalmas Rudolf császárnak átadja, habozó lelkét, s a maradás és távozás között ingadozó gondolatait egyedül Jósikának tárta fel, mellőzve a többi tanácsosokat. Jósika nagy figyelemmel kísérte a beszédet, s azt mondják, hogy az ingadozót szándékában megerősítette, és azt, amiben már előbb megegyezett Rudolfal, keresztülvinni rosszalta, nem azért, hogy Zsigmond jólétéről s hasznáról gondoskodják, hanem hogy a dolgoknak ebben a változásában megnyervén a népnek a szavazatait, valamilyen módon magának szerezze meg a fejedelemséget. Ugyanis mindenki előtt oly nagy tekintélyt, s a fejedelelemnél olyan nagy pártfogást szerzett, hogy közkedveltségben s javakban majdnem minden erdélyi főurat megelőzött, az egy Jósika tett mindent, ő egyedül volt szinte minden; s nyíltan ki merte mutatni, hogy a fejedelmi örökösödési jog egykor rá fog szállani, ha Zsigmond az ország kormányzásáról lemondva németet törekszik örökösévé tenni. Oly vak s vakmerő volt lelkének uralkodási vágya, oly nagy a merészsége a dolgok megváltoz-

tatására, hogy elútvén a többi pályázókat minden reménytől, ő, az új ember, aki sem származására, sem korára, sem őseinek kiválóságára nézve nem volt kimagasló, egy ilyen zavargó ország uralmának elnyerésére merete felajzani a lelkét. S noha őseinek kiválósága s dicsősége nem ajánlották, mégis úgy látszott, hogy tehetsége révén száll reá annak a tisztességnek a fensége, amelyre jelöltetett: minden méltó tulajdonsága s bölcsessége révén, másrészt vagyona s javai miatt, melyeket mérhetetlenül megnövelt, [megvoltak] a megfelelő eszközei a fejedelmi fény fenntartásához. Míg ilyen meggondolások körül kétségeskedtek Zsigmond és Jósika, azonközben Rudolf császár a megállapodások s a közösen leszögezett biztos feltételek szerint, melyekben az előző évben Zsigmonddal az erdélyi fejedelemség átadásáról Prágában személyesen megegyezett, Erdélybe küldi a váradi püspöki címet viselő Pete Mártont és Poppel Ádám Gált, nagytekintélyű s bölcs tanácsosait. Ezek, mint mondják, Zsigmond hajlékony, s megkezdett dolgokban késlekedő és vonakodó lelkét megszilárdították és állhatatossá tették. Megemlétték a császár jogát Erdély uralmára, mely tartomány több mint ötszáz éve saját tagja volt Magyarországnak. Ez a vidék az előző fejedelmek zavargó vakmerősége miatt elszakadt a törvényes német császártól, saját királyától elpártolt és önálló létet bitorolt. Fejedelmeinek állhatatossága új uralmat alapított, egyikről a másikra szállott tisztségek, s Erdély az igazi testtől, a magyar birodalomtól a török szövetség által meghasonolva elszakadt Magyarország nagy kárára, s a császárnak s a magyar királynak erős bánatára. Noha Zsigmond fejedelem törvényesen biztosította uralmát Erdélyben Rudolf császár engedélye alapján, mivel mégis e földnek helyzete olyan veszélyes a törökök szomszédsága s hatalma miatt, hogy ha nem védenék a német fegyverek, nem remélhetne nemhogy örök, de még hosszabb ideig tartó békét sem: úgy látszik, hogy akkor lehet legjobban használni az ügynek s mindenki jólétének, ha visszaadják a tartományt a császárnak, saját királyának, s az egyik császári testvérét fogja hatalommal felruházva odaküldeni, hogy így nagyobb elszántsággal, s nagyobb haderővel védhesse meg a törökök minden erejével szemben. Egyrészt mint Magyarország védőbástyájáért, másrészt pedig főleg édes testvérének a jólétéért, aki Erdélyt kormányozni fogja, semmi gondot, semmi munkát nem fog sehol sem elmulasztani a császár. Mivel mindenki tudja Zsigmond fejedelem magtalan voltát, hiszen uralma nem kaphat tőle származott

örökös, ki ne látná be, hogy Erdély már Zsigmond életében a császárnak, s Magyarország királyának van elkötelezve a nemrégiben kötött szerződés pontjai szerint? S minthogy ez így van, a legigazságosabb császár, nehogy úgy lássék, hogy igazságtalanul megfosztja Zsigmondot országától, kész Szilézia két hercegségét Zsigmondnak adni, Oppernt és Ratibort, amit egykor János király fiának s anyjának, Izabellának is adott hasonló okokból. S ezeket a hercegségeket, ha az időnek és dolgoknak az állapota megcsendesedik, sokkal békésebben s nyugodtabban fogja bírni Zsigmond, mint Erdélyt, ott ment lesz a gondoktól és izgalmaktól, s akkor a háborúk zavaraitól félrehúzódva csendesen, nyugalomban s békességben élheti le életét; ott nem fogja látni a városok felperzselését, polgárainak pusztulását, a vidékek pusztasággá válását, a tüzet s a vasat, mely a törökök kegyetlensége miatt az ország szívében pusztít. S hogy ezeket a bajokat, melyek nemcsak különként vannak Erdély nyakán, hanem szinte [fojtogató] hurokként, eltávolítsák, az a császár gondja lesz, aki ennek a tartománynak az érdekében, mintha a saját temploma s háza lenne, sehol semmi buzgalmat s fáradságot nem fog sajnálni. Végre is vagy így lehet megvédeni ezt a tartományt, vagy sehogy. Zsigmond a legtisztább hitvestől, a császár rokonától való elválással nem annyira házasságát szakítja meg s oldja fel, mint inkább a megkötött szövetséget; miért adjon ki a császár ennek a vidéknek védelmére oly tenger sok pénzt, hogy a törökök támadásait az országtól távoltartsa, amelyből semmi haszon nincs, hanem csak a munkának, költségeknek s a kellemetlenségeknek hatalmas gyarapodását éri el? Vagy hatalmas kiadásaival ne a maga unokahúgát támogassa, aki a házasság felbontása után eltávozott Erdélyből, hanem Zsigmond meddőségét? aki valameddig csak tart az élete, kevésbé aggódik az örökös kijelölése miatt, mint a császár, aki nemcsak a szerződés pontjai alapján, hanem örökösödési joggal is kell, hogy megkapja ennek az országnak az uralmát. Mivel pedig közben sokminden történhetik, ami mind az idegen segítségre támaszkodó Zsigmondot, mint a reményt pénzén megvásárló császárt kiforgathatja Erdély uralmából s örökléséből, valóban méltányos, ha Zsigmond idejében átadja az országot a császárnak, hiszen az idő előrehaladásával akár akarja, akár nem, át fogja adni, de addig sok baj fogja érni. Mindenki előtt világos, hogy Rudolf császár több segítséget tud adni az ország megvédésére, mint Zsigmond, aki a közös jólétet idegen segítséggel tartja fenn. Hiszen a császár nemcsak reményt,

hanem biztos hitet tud adni a jólétre, mert egyrészt gazdagságának nagysága, s katonáinak sokasága, másrészt minden, a háborúhoz szükséges dolgoknak mérhetetlen bősége segítségével Erdélyországot bármely ellenséggel szemben meg tudja védelmezni. Hogy Zsigmondot helyéből kimozdítsák, ahhoz hozzájárult még ezen felül más ígéreteknek bőséges csábítása is: Rudolf császár Oppeln és Ratibor évi jövedelméhez a maga kincstárából évente ötvenezer magyar forintot fog adni: ez tisztes lehetőséget ad Zsigmondnak nemcsak arra, hogy illetén helyzetét elviselje, hanem családjá, s a fejedelmi méltóság fényének megóvására is. A pápa megígérte, hogy mihelyt a Mária Krisztiánától való elválás után Zsigmondot özvegyi élet felé vezérli a hajlama, ehhez a bíbornoki kalapnak a legfőbb méltóságát fogja csatolni, mely állapot méltóságra s tekintélyre előbbrevaló, mint a nagy királyoké. S nehogy úgy lássék, hogy a pápa ilyen nagy méltóságnak csak az üres címét adományozza Zsigmondnak, hogy csak nagyravágyó lelkét elégíti ki, ezen felül megígérte, hogy az olmützi vagy vratiszlávi püspökséget Szilézia földjén, vagy a szomszéd tartományokban a legelső alkalommal neki fogja adni; s ezek mind értékesebbek s fényesebbek Erdély terhes és sok baj miatt veszélyes fejedelemségénél. Ilyen s más okoskodásoktól ostromolva, lelkében megingatva Zsigmond további haladékokat nem hagyott a megfontolásra, hanem megígérte, hogy hatalmába adja magát azoknak, akik ilyen tisztes és üdvös dolgokat tanácsolnak. De okatlanul s a jövőbe nem látva nem vette észre, hogy mennyi rejtett veszedelmet foglal magába ez a tett, hogy milyen meg gondolatlanul fogadta el ezt a tervet, hogy egy fejjel megkisebbitette magát, hogy szerencséjének növelésében elzárta maga előtt az utat, s végül, hogy a dolgoknak ezzel a megváltoztatásával a bajoknak mekkora tengerébe taszította az országot. Feltűzelve ennek a természete miatt minden okosabb tervet semmivétevő embernek a reményét a spanyol nemzeti-ségű Carillio Alfonz, a papoknak abból a rendjéből, mely Jézusról kapta a melléknevét [jezsuita]; egy nagybölcességű, s azonkívül sok tudománnyal ékeskedő férfi, aki már korábban Zsigmond belső barátságába jutott, s tehetsége miatt előtte kezdettől kedves volt. Ez ok miatt annyira megbízott ebben a természettől és tudománytól igen sok dologban használhatóvá tett, s a királyok és fejedelmek titkos ügyeiben már régóta jártas emberben Zsigmond, hogy azt tartotta: nem szabad az ő tanácsaitól akár egy körömfeketényire is eltérnie. Ez Róma

városából az olasz Turre Zsigmond gróffal, egy mind családjá fénye, mind bölcsessége miatt híres férfivel január havában Erdélybe visszatérve, az addig kétségeskedő Zsigmondnak minden aggodalmát úgy eloszlatta, hogy, amint vélik, lelkébe szilárdságot s végig kitartó állhatatosságot lehelt. Ott volt végre Zsigmondnál Gyulafehérváron Cerviai Alfonz püspök, az egykori milanoi vicomtök családjából, hercegi törzsből származott apostoli követ, akiről azt mondják, hogy – nem tudom, milyen úton-módon – II. Jánossal, János, Magyarország dicső királyának fiával, s anyjával, Izabellával atyafiságban volt; talán mivel a Sforza hercegek, akiktől II. János anyai ágon származott, a Viscontiaknak rokonai voltak. Ez a püspök már három éve intézte Erdélyben a pápa ügyeit, de inkább méltósága volt nagy, mint műveltsége, mert a fényűzésen és a kétágú mitrán kívül semmi püspökhöz illőt nem hozott Erdélybe. És noha ilyen volt, mégis amint Rómába visszatért, a pápa kegyességével azonnal a bíborosok testületébe vette fel, s a szentséges rendnek a számát ő is egy kalappal növelte. Ez a két Alfonz, egyik püspök, a másik jezsuita, hogy a pápánál s Rudolf császárnál nagyobb kegybe jussanak, egymás között megbeszélve a terveket, Zsigmondnak azonnal a szájába rágták, s nem szűntek meg sürgetni, hogy átadva az országot a császárnak, a bíbornoki méltóság magaslatát, Oppeln és Ratibor igen nyugalmas hercegségeit a fáradságos s veszedelmekkel teljes erdélyi fejedelemségnek elébe helyezze. Nem hiányoztak a hízelgők, a királyok hiúsága mellett mindig megjelenő pestis sem, és Zsigmondnak nem a szellemét, hanem felizgatott, s alávalóságokra hajlamos szenvedélyét nem tudom miféle hatalmas tisztségeknek a reményére gyujtották fel. Legfőképpen pedig az őt már öt éve körülhemzsegő olasz csürhe rontotta meg lelkét meggondolatlan és aljas csábítóeszközökkel. Ezek Itália legutolsó söpredékéből, egyik a másik után özönlött oda az ő elárasztására, s ő nemcsak barbár nyelvüket tette állandó családi nyelvévé, hanem szokásaikat is magába szívta, noha semmi jobb jel nem ajánlotta azokat. A legnemesebb nemzet ezen szemetjének nemcsak az udvarát nyitotta meg, hanem otthoni bizalmas környezetébe is maga mellé vette, s éjjel-nappal maga mellett dédelgette ugyanazon szobában: inkább ezekre fordította kincseinek legnagyobb részét, mint a haza üdvére.

Sokat lehetett közülok látni, ahogy előjöttek Olaszország mit tudom én melyik zúgából borzasan, mocskosan, minden-

féle nyomorúságba merülve. Ezek, miután többi honfitársaik gyülekezetéhez csatlakoztak, az ő ajánlásuk révén azonnal Zsigmond ismeretségébe, ebből mindennapi környezetébe s végül hízelgő beszédekkel bizalmas barátságába jutottak, mintha Glaucus fűvéből ettek, vagy Circe poharából ittak volna, egyszerre megváltozva, talpig selyembe öltözve s pénzzel jól ellátva léptek elő, s minden szennyet, a nyomorúságnak minden mocskát levetették, mint vedléskor a kígyó. S hogy a külső fény mellett ne hiányozzék származásuk ragyogása s viselt dolgaiknak a dicsősége sem, költött családfájukat összekötötték őseik s a maguk hihetetlen vitézségének emlegetésével, s ezzel a hiszékeny fejedelem fejét annyira teletömték, hogy az méltányosnak tartotta, hogy vitézségök jutalmát, melytől otthon megfosztották őket, idegenbe vándorolva, Erdélyben a legjobb fejedelemtől jog szerint kéri számon s nyeri el, mintha azokat az érdemeket itt szerezték volna. Ebből az származott, hogy közülök senki sem távozott ajándékozatlan: inkább volt tekintettel [a fejedelem] a külföldiek koholt, mint az övéinek a maga szemével látott erényeire. Ezért az olaszok csöcselékéből egyeseket a tanácsba helyezett, másokat kamarásaivá tett, másokat más tisztségekkel halmozott el, többnyire valamennyit az udvar előkelőbb tisztségeibe emelte. Ezért visszautasította vagy hanyagul fogadta a saját nemzetéből s népéből származott legnemesebb ifjaknak apródi szolgálatait, s azt akarta, hogy mindég olaszok legyenek körülötte, szinte egyedül az olaszok jelentek meg előtte, egyedül azok intéztek mindent, egyedül ők voltak minden: velök ment vadászni, játszani, velök forgolódott, szinte az ölében dédelgette őket; velök dobálta a felfújt labdát, minden szórakozását, szóval a pihenést és a munkát egyaránt megosztotta velök; egyébként a ruhának s a nyelvnek a szokatlanságán kívül a pogány rómaiaktól vett nevek új volta is bántotta a magyarok fülét: a Pompeiusok, Fabiusok, Fulviusok, Flaminiusok, Iuliusok, Zenobiusok, Mezentiusok, Zephyrusok, Virgiliusok s más effélék. A nyelvnek, neveknek s a ruházatnak idegen volta, noha magában véve sem szeretetreméltó, még nem is bántotta volna a magyarok lelkét, akik megszokták, hogy az idegenekkel barátságosan s magukat mérsékelve éljenek együtt, ha Zsigmond az idegeneket a hazaiaknak, s a semmiféle kiválóság által nem ajánlott külföldieket a nemzetebeliéknél elébe nem tette volna, s nem igyekezett volna inkább azoknál, mint övéinél érdemeket szerezni, s nem használta volna fel mohóbban azok

javára inkább, mint a közjóra a nép szegénységéből összegyűjtött kincseket. Ha valaki az ő tékozlását elítélni vagy kárhoz-
tatni merete, s azt mondta, hogy nem hiábavaló és haszontalan
dolgokra kell kiadni az adókat, s gazdálkodást és takarékos-
ságot hangoztatott előtte, nem csak hogy helyet nem adott
az üdvös intelmeknek, hanem a szerzőjét s a tanácsot egyaránt
visszautasította, s hasznos dolgot tanácsolót nem ritkán kötéllel
s halállal fenyegette meg.

Bármilyen bosszantásra nem kevésbé volt pazarló a megtor-
lással, mint a fenyegetéssel. Ilyenfajta intelem miatt, s tékoz-
lásának enyhe megpirongatásáért éppen csak hogy nem veszett el
[Bocskai] István, a nagybátyja, egykor tanácsának s vitéz
tetteinek részese. Alig lehet elmondani, hogy életének ez a
szabados módja mennyire szembetűnt mindenkinek, s ez a
dolog (s mi inkább?) elég anyagot szolgáltatott a gyalázásra,
s mind a vele, mind az olaszokkal szemben való gyűlölet fel-
lángolására: különösen mikor az olaszok s magyarok közül is
többnyire a méltatlanokat halmozta el kincsekkel s tisztségek-
kel: az érdekéért nem csak a jogos jutalmat nem adta meg, de
még csak méltóan meg sem becsülte. Az olaszokat, akiket sem
nevelésök, sem valami nemes szolgálatuk nem ajánlott, befogadta
s dédelgette, még hagyján, az orvosokat, költőket, szónokokat,
matematikusokat, szobrászokat, építészeket, mert ezek tehetsé-
gének és szorgalmának valami gyümölcsét még látta ő és az
ország; de bárki, aki véletlenül vagy szemérmertlenségétől
vezetve az ő barátságába jutott, könnyen menedéket talált
nála: ha egy csavargó valami kiválóságnak vagy tudománynak
az elhitével ment hozzá és sokkal silányabb tehetséget mu-
tatott, mint amilyenről beszélt, de a társalgásnak a csábító
erejével, s hamisan nyájasságot s emberiességet színlelve rá-
szedte őt, minden érzését s egész lelkét megfertőzhette s minden
tisztes dolgot kizárva egyedül a gyönyörök felé irányít-
hatta őt. Ezért többnyire csak a saját gyönyörűségére, s nem
az országos haszon céljából gyűjtötte össze palotájába, s árasz-
totta el esztelen költekezéssel őket: énekes lantosokat, citerá-
sokat, fuvolásokat, muzsikusokat, papokat, elsősorban a szent
énekek éneklésére, s egyéb félszamarakat. Összegyűjtötte a
zöldsgkertészeket, virágkertészeket, szakácsokat, cukrászo-
kat, hurkatöltőket, s akik a sajtot olasz formára sajtolják;
hozzájuk járultak a szemfényvesztők, színészek, mimusok,
udvari bolondok, táncosok, szabók, tréfacsinálók, gladiátorok,
az öklöző párna forgatói, s más ilyen istentelen haszontalansá-

goknak a mesterei, akiknek annyira a kedvében járt, hogy mindennap velök lehetett látni. Nem hiányoztak a mágusok s a szellemidézők sem és a gyulafehérvári nagyobb palotában ezeknek az istentelen mesterkedésével Hunyadi Jánosnak, s más régen eltemetett embereknek a szellemeit felidéztette, s tőlük tetteinek kimenetelét tudakolta: mindezekkel a beszédekkel nem akarjuk gúnyolni azt, aki most a fejedelmünk. Friss még mindezen dolgoknak az emlékezete, s nem olyan elfeledett a híre, hogy mindenkinek a beszéde ne emlegetné, s még élőknek a tanúsága s hitele ne igazolná. Miután az emberéknek ezt a salakját Zsigmond a barátságába s szinte a családjába fogadta, alig lehet elmondani, mennyire a hatalmukba került. Ezért ügyes hízelgésekkel egészen az ő arckifejezéséhez, s intéseihez alkalmazkodtak, s egyrészt hibáit hízelgéssel növelték, másrészt kegyeit kihízelegték, s ajándékaiért epekedtek.

Olaszország gyönyörű voltát, városainak fényét, a fejedelmek ragyogását, a bíborosok fenségét, s végül az egész olasz nép hírességét és nagyságát hangoztatták állandóan, s ezzel szemben a magyarok szokásait ócsárolták a fejedelem előtt, hogy t. i. idegenek a szavak minden nyájasságától s a beszédnek bájától, s messze esnek minden csiszoltabb műveltség szépségétől. Azt akarták, hogy lelkük keménységét s darabosságát könnyedséggel s enyhe gúnnal meggyalázzák, s hogy a török torkában levő országot [a fejedelem] mielőbb elhagyja. «Ezt a barbárságot az olaszok csiszoltabb szokásaival kell felcserélnie. Egy ilyen fejedelem az emberi nem dízére és gyönyörűségére született, s nem illik hozzá, hogy a magyarok barbárságában töltsse el életét. Itália fényében, vagy a császári udvar ragyogásában, mintegy minden derékség színhelyén kell bemutatnia tehetségének s isteni lelkének kiválóságát. Ez a tartomány, mint egy silány kuckó, nem elég arra, hogy nagyságát és dicsőségét befogadja.» A múltó dicsőség ilyen izgatószerreit lelkével s füleivel mohón szívta magába Zsigmond (hisz ez a királyok hiúsága), úgy, hogy odáig jutott a hízelgők buzdítása folytán, hogy semmi más nem járt az eszébe, csak Itália, Róma, a bíborosok, a pápaság, egyszerűen mindenféle telhetetlen s hiábavaló nagyravágyásnak a szele, s a tisztségeknek üres szemfényvesztése. Ezeknek az olaszoknak az ösztönzésére ruháit is idegenné tétette: szűk harisnyát, fonott sarut, sokszorosán hasogatót inget, felpuffasztott vállakat [hordott], s hogy még titkosabban rejtve legyen, ezt felöltve gyakran bolyongott a városban s a városon kívül az olaszok társaságába elvegyülve. Mivel

pedig a császári ajánlás reményében bízott abban, hogy közelesen bíborosi méltósággal fog ékeskedni, rögtön a császári ígéret első hírére ennek a méltóságnak a jelöltjeként viselkedett. S hogy ennek a méltóságnak a felvételében fenségesebbnek lássék, bíborosi ruhát szabatott bíborcsiga-festékkel színesített posztóból, amelyet skarlátnak neveznek, s valahányszor ezt felöltötte, a palota belső részeiben sétálgatott, maga után húzva az elnyúló uszályt, melyet, nehogy a földet érje, egy utánajövő gyerek emelt kezeivel. Ilyen módon főpapi méltóságot öltve az olaszok véleményét kérdezgette. Akkor azok a szokásos ürességgel arcának isteni kifejezését dicsérték, s azt mondták, hogy öltözete inkább hasonlít az istenekéhez, mint az emberekéhez, s esküdöztek, hogy a pápa is, minden fenséges magasztosságnak a teteje, az ő testének s öltözködésének az ékességét nem éri el. Zsigmond nem utasította vissza dicséretének ezeket az édességeit, s ezért az ő helyeslésök miatt annyira tetszett önmagának, hogy azt hitte: az eget éri ujjával, s azoknak az üres ígéretei oda vezették, hogy inkább akart Oppelnnek nemtelen és szomorú magányába költözni, mint szülőföldjén, Erdély kiességében élni le életét. Ezek voltak Erdély elhagyásának, s a németek uralmába való adásának kezdetei, okai, indítói.

Már Zsigmond, ezen gondolatok folytán a haza felforgatására készen, nehogy valami késedelem megrontsa – mint az gyakran előfordul – a tervét és a császári követekkel kötött megállapodást, 1598 április negyedikére Gyulafehérvárra a rendeknek országgyűlést hirdetett, hogy ott lemondva a fejedelemségről, átadja Erdélyországot Rudolf császárnak. Amint a sok nemes, Erdély három nemzetének, a magyaroknak, szászoknak, s székelyeknek, akik magok is magyarok, összes rendei összejöttek a kitűzött napra, úgy határoztak, hogy a gyűlés és tanács tartásának helye nem a szűkebb városi épület, mint azelőtt, hanem a fejedelmi palota [lesz], szinte lakosztályának ajtaja előtt. S nem volt szabad mindenkinek a bemenetel, mint máskor, hanem csak azoknak, akiknek sok birtokuk s jobbágyuk lévén a tanácsi rendbe számítottak. Ezért visszautasították azokat, akik zsoldban szolgáltak, munkával tartozó szabadosok voltak, vagy valami módon szolgálatot teljesítettek, s csak a vezető nemeseket engedték be fegyvertelenül a fegyveres ajtónállók. Hatszáz testőrző katona, akiket ruhájok miatt kék darabontoknak neveznek, volt kijelölve a fejedelem és az udvar szolgálatára, s a szokás szerint sorban felállítva a

belépő szenátoroknak s tehetősebb nemeseknek utat nyitottak: puskákkal, kardokkal s törökkel úgy felfegyverkezve, az érc-ágyúkhöz égő kanóccal úgy felszerelve, mintha nyomban az esküdt ellenséggel kellene megütközniök; s az okosabbak már ekkor úgy vélekedtek, hogy az ilyen kezdetet kedvezőtlen dolgoknak a kimenetele fogja követni. Mennél szokatlanabb volt ez a dolog a nemesség előtt, s mennél jobban szemet szúrt, annál nagyobb félelmére és megrettentésére szolgált mindenkinek sokan széltében beszélték, hogy elveszett a szabadság, hogy ez nem gyűlés, hanem szörnyű bajoknak az előjátéka: nem szabad, hanem erőszakolt szavazatot kívánnak. Az országgyűlést, máskor a jogtalanságok megtorlóját, a szabadság szószólóját, a kötelesség megszabóját, az igazság oltárát gyűlésből börtönné tették. A közjognak az őrzésére s a közjó megvédésére toborzott testőrök nem a méltányosság védői, hanem a tanácsnak s az egész népnek az életét mint állami pénzen összeszedett hóhérok fenyegetik. A tanácsosokról ez a félelem átáradt a nemességre. Ezért mindennek szemet húnytak, s a vezetők és a nép hallgaton néztek egymásra, s kelletlenül nézelődtek, s hallgatással akarták megbélyegezni azt, ami nem tetszett. Csodálatos, hogy egy ilyen népnél a lelkeket annyira leigázta a szolgálai és elfajzott félelem, hogy senki sem találtatott, aki a méltatlan határozat ellen szabad szóval tiltakozott volna, aki előtt többet ért volna az ország jóléte, mint egy meggondolatlan ifjúnak a haza felforgatására készülő szenvedélye. Olyanoknak látszottak mintha szavazásra felállított szobrok lettek volna a gyűlésben, miért is nem sületlenül emlegették, hogy mint egykor az a myclaiak ostoba hallgatásuk, úgy az erdélyiek is megfélemlített némaságuk miatt fognak tönkremenni. Így festett a főnemesek és nemesek fegyvertelen csoportjából összegyűlt gyűlés, s ugyanakkor a testőrök és csatlósok erejével s fegyvereinek szokatlan készületével megszállott palota s tanácsház, az egész fejedelmi palota látszatra fenséges és népes, érzésre, s a jelen és jövő dolgok kimenetelét tekintve szomorú és gyászos volt. Ezt az egész dolgot Zsigmond fejedelem azzal a meg-gondolással készítette elő, hogy valaki a Rudolf császárról a rendek elé terjesztendő kérdésben egy szóval se merjen megmukkanni arról, hogy helyébe örököszt kellene választani.

Erre az erdélyi gyűlésre Rudolf császártól is jöttek követek: Szuhay István váci püspök, Istvánfi Miklós, Magyarország helyettes nádora, ama híres Rotterdami Erazmusnak egykori hallgatója, komoly s már csak a kora miatt is tiszteletreméltó

férfi, s Pezzen Bertalan, mind császári tanácsosok, előkelő családból született férfiak, akik komolyak s serények voltak a dolgok intézésében, akiknek a származását s a tisztos tudományokban való kiválóságát fényes vélekedés kísérte. Mielőtt ezek megérkeztek, három nappal előbb eltávozott Erdélyből Alfonz püspök, a pápai követség tisztével megbízott nuncius, hogy Olaszországba visszatérjen. Ez Jósika kancellárral kölesönös barátságban s a legteljesebb szoros összeköttetésben volt már három éve, de mindkettő annyira csak a maga érdekét nézte, hogy már csak ezen az alapon is különbözni látszottak. Mert Jósika ismerve a fejedelemnek s az országnak a hajlamát és szokásait, állandóan bírta annak pártfogását, s minden tervét Erdély uralmának megszerzésére irányította; másrészt Carillio Alfonz minden tétével a pápa kegyének s hasznának, s Rudolf császár méltóságának a nagyobbítását s bővítését munkálta, mintegy zsinórmértékül maga elé tűzve ezt. Ez, Erdélyből távoztában, amint Tordán a császári követekkel találkozott, Jósika minden tervét felfedte nekik, melyeket a császárral szemben szövögetett. [E szerint] Jósika az előző napokban, mikor a dolgokat ismételten átgondolta, magát Erdély fejedelemségébe akarta juttatni, s már sokakat – kihizelegve a szavazatokat – a maga pártjára vont. Sokat fáradozott, hogy az országba ne jöjjön német, akinek az uralmát mindenki előtt gyűlöletesnek mondta; azt a szerződést és egyességet, melyet Zsigmond titokban, az ország lakóinak beleegyezése és tudta nélkül kötött a császár követeivel, érvénytelennek kell tartani, s vissza kell vonni; mielőtt mindenki nem szavazott volna szabadon, méltánytalanság, hogy erőszakos ítélettel, egyiknek vagy másíknak rejtett összeesküvésével megingassák az állam helyzetét. A szabadság megvédésének színe alatt az volt Jósika István szándéka, hogy a fejedelem nélküli állapotot kihasználva megnyerje a szavazatokat, másoknak a pártfogását megvásárololja, s a fejedelemséget elérhesse, amire – mint vélte – mások ítélete szerint méltó, a magáé szerint nem méltatlan. De úgy véli, hogy Jósika még akkor sem tudná végrehajtani a tervét, ha a németet kizárják. Hiszen akit mint kancellárt, néhány év alatt nem tudott Erdély megemészteni, azt tűrje, mint fejedelmet, aki számára sem a maga, sem őseinek kiválósága, sem az otthoni pompa, sem a születés, sem a nép kegye nem nyitják meg az utat ennek a méltóságnak az elnyerésére. Továbbá Jósika, mielőtt a császári követek: Szuhai, Istvánfi és Pezzen Erdélybe érkeztek volna, a kassai királyi helytartó-

hoz, Tieffenbach Kristófhhoz titkos levelet küldött, mely neki később veszét okozta. Ugyanis Zsigmond, vagy Jósika István buzdítására, vagy saját esze által indítva – mint mondják, – megbánta a kezdeményezést és ismét új tervek felé fordította figyelmét. A levélnek a tartalma ez volt: Miksa főherceg ne siettesse az Erdélybe való jövetelt, mert Zsigmondnak még nem teljesen szilárd az elhatározása, hogy országából eltávozik, s Rudolf császárnak átadja azt. Várja meg Miksa, míg a megbeszélte szerződést szilárdabb támasztékok erősítik meg. Ugyanis eddig üres ígérekkel és szavakkal tárgyalták ezt az ügyet, s még semmit sem döntöttek s határoztak el. Maga Zsigmond a császárhoz szándékozik utazni, s neki személyesen akarja előterjeszteni s vele elvégezni, hogy milyen óvintézkedésekről kell gondoskodni, hogy a szerződés se a császárnak, se neki, se az országnak ne legyen kárára. Ezeket és ilyeneket írt meg a levélben Zsigmond gondolatai szerint Jósika. Ugyanis Zsigmond Jósikával úgy főzte ki az eltávozás tervét, hogy Erdély uralmát helyettes fejedelmi vagy kormányzói címmel Jósikára bízta, míg ő eltávozik a neki megígért Oppelnbe. S ha az oppelni helyzet nem felel meg lelke szándékának, megváltoztatva akarátát, sietve visszatér s a fejedelemséget a mintegy helyettesként működő Jósikától azonnal visszakapja. Így a németet kizárják Erdély uralmából, akkor is, ha Zsigmond távol van, akkor is, ha később visszatér. Zsigmondnak ezt a fortélyos ötletét Jósika össze igyekezett egyeztetni a maga ügyével, úgy, hogy a Zsigmond Oppelnbe való távozásával megürült fejedelemséget a német kizárásával maga szerzi meg, s nehogy Zsigmond újra annak birtokába jusson, fegyvereinek erejével mind a kettőt elüzi. De hogy ezekben a haszontalan és sületlen mesterkedésekben mennyire csalatkoztak Zsigmond is, Jósika is, azt később az eredmény megmutatta. Mert ezek a cseles mesterkedések, melyek inkább ostobaságot mutattak, mint művészetet, Jósikát életétől fosztották meg, Zsigmond hírnevébe és értékelésébe pedig örökös pecsétet égettek. Egyébként Jósikának ezt a levelét a kassai királyi helytartó Rudolf császárhoz küldte, s a legutóbb Erdélybe küldött császári követek Zsigmondhoz visszahozták, s ez tanuságul szolgált arra, hogy az erdélyi főurak között akadt olyan, aki a megkötött egyezségnek a szerződését, amelyben a császár és Zsigmond már előbb megállapodtak, felbontani törekedett, s a szent szövetséggel megteremtett egyetértést felforgatni igyekezett ebben az oly alkalmatlan időben. Zavargó törekvései

Miksának a késleltetésére, s a császár lelkének Zsigmond fejedelemtől és az országtól való elidegenítésére szolgáltak. Bárki is merészkedett ilyen vakmerőségre, nem szabad túrni, – mondogatták. Zsigmond, mivel látta, hogy cselét felfedték, hogy az állhatatlanság gyanúját magáról elhárítsa, azt mondta, hogy ezt a levelet nem az ő tudtával írták, s a bűnnek egész súlyát, mely a zavaros terv miatt rá, annak szerzőjére látszott nehezedni, Jósikára tolt; azzal vádolta, hogy ő volt a titkos összeesküvésnek a szövögetője, s őt ily nagy bűnnel bélyegezve meg, a császár és a haza ellenségének nyilvánította. Azt hajtogatta, hogy hamis és koholt levelet írt az ő neve alatt, s nehogy ily nagy bűn büntetlenül maradjon, s a veszedelmes tett példájával tovább terjedjen, méltó büntetéssel fenyegette meg. Annyira elárasztotta Jósikát nagyhirtelen a fejedelem és a császári követek haragja és méltatlankodása, hogy mivel távol volt, testőrző katonákat küldtek érte, s a gyűlésen elfogva börtönbe vetették. Ez történt április 2-án. Lázár István, ezen katonáknak parancsnoka, minden jó tulajdonság hijjával levő ember, kivéve a vitézséget, aki a fejedelem egy intésére hajlandó és kész lett volna akár az egész ország fejét is egy csapásra levágni, volt ennek s más parancsoknak is a vészt-hozó teljesítője. Jósika Zsigmonddal nemcsak tisztsége révén volt összekötetésben, hanem szoros barátságban is állottak. Ugyanis [a fejedelem] rokonát vette el feleségül s az attól született fiát Zsigmond keresztelte meg, s a megtisztító vízzel a kegyelem állapotába hozva ünnepélyes szertartással a védelmébe vette; s mégis sem a rokoni kapcsolat, sem a szent atyafiság, sem az ugyanazon köznek a szolgálata, sem a vallásnak a szertartásai, sem minden titkuknak kölcsönös ismerete nem használt semmit nemcsak szabadságának visszaszerzésében, de még életének megmentésében sem. Egyébként Zsigmond, hogy a fogságot kellemesebbé tegye, egy kamrát választott ki börtönül számára, a várban, mely összekötetésben állott az ő konyhájával. S hogy fogságában semmi tisztelet ne hiányozzék, ékes szőnyegekkel, gyönyörű mívű kárpitokkal vonatta be a kormos falakat s maga verte kalapáccsal a szegeket a falba, s azokra szélteben függönyöket aggatott, azért, hogy az érdemes barátnak érdemei szerint megtegye a barátság utolsó kötelességét. Mikor ezek megtörténtek, az egész főnemesi és nemesi rend felindult egy ilyen férfi szerencsétlenségén, s Zsigmondhoz nagytekintélyű férfiakat küldöttek: Teke Ferencet s Pileus Hueth Albert szebeni királybíró (ennek a városnak

egyik előjáróját nevezik így), s ezek által kéri, s könyörögnek, hogy a nemesség vezetői közül való, közhivatalban szolgáló férfiút, aki szoros kapcsolatban állott nemcsak Erdéllyel, hanem magával a fejedelemmel is, szabadítsa ki a fogságból. Ha van valami, amiben akár a császárnak, akár Zsigmondnak a feleségét megsértette, gondoskodják, hogy a jogszerinti törvényes eljárással vizsgálják ki, s ne támadja ilyen nyílt erőszakkal meg a nemes emberek szabadságát. Ők Jósikáért kezeskednek, akármekkora pénzbeli vagy becsületbeli zálogot letéve, s elvállalják a kezességet, hogy a kitűzött napon [törvény elé] fog állani, s kötelezik magukat, hogy ügyének szigorú kivizsgálását nem fogja elkerülni. De Zsigmond azt állította, hogy a császári követek hatalmában van Jósika, nem is az ő parancsára fogták el, s ő is nagyon sajnálja sorsának fordulását, ő, mint az országot, úgy minden bírói jogot s hatalmat átadott a császári megbízottaknak. Ezért nem rajta áll elfogásának vagy szabadonbocsátásának lehetővé tétele. Egyedül azt teheti meg, hogy minden buzgalmával és igyekezetével dolgozni fog a császárnál felmentéséért s szabadonbocsátásáért. Így Jósika, miután néhány napig ott volt őrizetben, végre a gyűlési napok elmúltával Pezzen Bertalan hatalmába került. Kivezettetve a börtönből, mikor késő éjjel a kocsira készült felszállni, az ott álló Gyulaffi Lestárnak, akivel együtt dolgozott s nevelkedett, s baráti köréből másoknak, akik sajnálkoztak szerencsétlenségén, azt mondta: «Ez a jutalma a királyok barátságának!» Azt mondják, hogy Zsigmond Jósikát olyan feltételekkel akarta Erdély fejedelemségébe juttatni, hogy miután ő eltávozott, egész uralmát átadja Jósikának, s az tízezer aranypénzt fizet évente Zsigmondnak, akárhol is él majd. Jósika nem utasította vissza sem a feltételt, sem a fejedelemség reményét. Azok előtt nem látszik valótlannak a dolog, akik meggondolják, hogy Zsigmond számára ez az ország mindig csak árucikk volt. Mint valami undorító szatócs kész volt a mocskos hasznat bárki fizetőből kicsikarni; hiszen nagybátyjának, Báthori Boldizsárnak is, mikor négy évvel ezelőtt Olaszországba készült vándorolni, ugyanilyen feltételekkel adta át Erdélyt, mint valami árusítható, s semmi másra nem használható dolgot. De később ettől a kezdeményezéstől is ismét más tervre ugrott át csapodár állhatatlanságával. S ebből az lett, hogy amilyen cselvetéssel Boldizsárt, a rokonát, ugyanazzal ejtette meg Jósikát is, s akkor annak, most ennek a halálával akarta a becsületén esett mocskot letisztítani. E miatt a

mesterkedés miatt, de a saját keményszívűsége és nagyra-vágyása által is megejtve került hálóba Jósika, s jutott börtönbe, majd bilincsekbe verték s a császári követek hatalmába adták; s mindez leginkább abból a meggondolásból származott, hogy elnyomva egy ilyen, még a fejedelemnek is kedves embert, akinek legnagyobb volt azelőtt a hatalma Zsigmondnál, a többiek, akik alatta vannak az ő nagyságának, megfélemlíttessenek, s azok, akiknek a lelke elfordult a németek befogadásától, ne követeljenek szabadabb szavazást, mint amit megenged a fejedelem, akinek ítélete mindenkinek az ítélete. Ez a gyülekezet nem gyűlésnek, hanem valami esztelen, semmi törvényre, semmi méltányosságra, semmiféle belátásra nem támaszkodó népgyülekezetnek látszott, amiben nem mutatkozott meg a tanácskozásnak s az államügyekről való határozatok megbeszélésének régi és igazi módja, az elhomályosult és csak színelg mutogatott szabadság helyett az erőszak uralkodott, hogy ne lehessen megmondani, amit akarnak, hanem csak meghallgatni s elfogadni azt, amit nem akarnak. Így tehát Jósika, miután a legteljesebb kedvezésből és szeretetből a legnagyobb gyűlöletbe jutott, mikor nemsokára Zsigmond Erdélyből eltávozott, a magyar területen lévő Szatmár várába vitették, ahol nem sokkal később ezt a derék ifjút, aki nem volt méltó ilyen csapásra, kivégezték. Minden javait, vagyonát, birtokait, földjeit, várait, telkeit, mellyekkel Zsigmond egészen a megunásig elhalmozta, elkobozták.

Mikor Zsigmond fejedelem a tanács elé terjesztette a tervet, hogy Erdélyt át kell adni Rudolf császárnak, s buzdította a rendeket, hogy kérését teljesítsék, sokan voltak, akiket a dolog szokatlan újdonsága erősen megzavart. Végül is újból a fejedelemhez küldötték a vezető nemességből származott, kiemelkedő és bölcs Teke Ferencet, aki a tordai ispán tiszteletbeli tisztségét töltötte be. Kérte az ország összes lakóinak nevében, hogy ily zavaros időben ne hagyja el az országot, s a terveket, melyeket ebben a dologban kezdett, a legmeggondoltabb belátással fontolja meg. Erre Zsigmond, méltatlankodásának nem minden kifejezése nélkül tagadta, hogy ő ezt a dolgot nem a maga, hanem a mások ítélete szerint intézi. Az a biztos út a közjó megszilárdítására, amelyen ő halad, s nem más. Mindezek miatt azonnal kihirdették a határozatot: minden nemes, lovag, főrendű, alacsonyorsú, s jobbágy, aki vagy megszerezte, vagy ősi vagyont, telket, földet, birtokot adomány, átírás, vétel, szokásjog, vagy bármi más útján szerezve, vagy a biztos nemes-

ség jelével: mentességgel adományozva, vagy házat, hűségének és engedelmességének valami jutalmát, vagy közületeknél való szolgálatból biztosítékot bír, birtokol itt, Erdélyországban, vagy a vele kapcsolatos részeken, nyomban Rudolf császárnak, Magyarország királyának a hűségére esküdjék. Aki ezt megtagadja s a tanácsi határozattól eltér, fej és jószágvesztéssel bűnhődik, s hazaárulónak tartatik, elítéltetik, s megbüntettetik, mintha fegyvert fogott volna a hazája ellen. Ezt a fenyegető kiadványt nem kísérte sem a nép kedvező mormogása, sem a beleegyező helyeslés, hanem inkább szomorú hallgatás borult mindenki lelkére, annyira úgy látszott, hogy, ha szabadon szavazhattak volna, mindenki nyomban visszautasította volna a határozatot és senki sem helyeselte volna. Nem is maguk akarata szerint, hanem személyes lekötöttségből, nyilvános parancsnak eleget téve tették le mind az esküt, először a tanácsosok, azután a többi főemberek, s végül a nemeség és a rendek, de sem arcukkal, sem lelkükkel nem erősítették meg, annyira ingadozott és kétségeskedő volt a lelkiismeretük.

A szerződés pontjai, amelyekben megegyeztek, ezek voltak: «Mihelyt Zsigmond fejedelem, most az országból, s majd egykor az élők közül eltávozik, azonnal adják át Erdélyt Rudolf császár fennhatóságának; a főnemesek, nemesek, az összes rendek a császárt, s az ő törvényes örököseit, akik Magyarország királyai lesznek, jogos és törvényes fejedelmüknek ismerjék el és tiszteljék, s a hűséget, melyre neki esküvel kötelezték magukat, szentül őrizték meg; ugyanazok legyenek a barátaik, ugyanazok az ellenségeik; sem nyilvánosan, sem titokban, sem állami-, sem magánemberként ne kezdjenek, s ne szöjjenek ellene terveket, az állam kormányzására akármilyen formát ír elő a császár, vonakodás nélkül fogadják el; mindent, amiről úgy látszik, hogy az ő hírnevét sérti, vagy akár az ő, akár az állam jólétét veszélyezteti, erejükhöz képest távoztassák el». Hogy pedig a kölcsönös eskü a szerződő felek között szilárdabb legyen, maguk a császár követői is, Szuhai püspök, Istvánfi és Pezzen, Demeter püspök mondván előre a szavakat, azon hűségeskü szerint, mellyel a császár kötelezi magát Magyarországnak, a császár nevében szintén megesküdtek, s a maguk és a császár szavát kötötték le feltételeikben. Elsősorban, hogy Rudolf császár minden főnemes, előkelő, előljáró, nemes, ezen ország egyházi és világi benszülött vagy jövevény lakói számára a jogokat, szabadságokat, állapotot, minden köz és magánjogot, melyek a szent királyoktól és fejedelmektől eredtek,

meg fog őrizni, az elhúnyt fejedelmek és Zsigmond adományait, mentességeit és okleveleit helybenhagyja és megerősíti, a négy különböző vallást, a pápistát, kálvinistát, lutheránust s unitáriust, mint kikerülhetetlen rosszat a köznyugalom érdekében tűrni fogja; az ország minden tisztségét, különösen a várak kapitányságát csak magyarokra bizza. Csak magyar tanácsosokat fog tartani az ország és az udvar ügyeinek intézésében.

Miután mindent így elintézték, Zsigmond összekészítette és felmálházva mindent, ami az utazáshoz szükséges, nagy fájdalommal eltávozott Gyulafehérvárról.

Egyébként, hogy mi volt az oka annak, hogy Zsigmond őseinek kiválóságával és vitézségével szerzett, bírt, növelt és birtokolt országát oly alkalmatlan időben, oly vaktában, annyira semmi biztos és látható októl kényszerítve elhagyta, tudom: sokan kérdezik. S nem ok nélkül. Szilárd és állandósult volt ugyanis az uralma, felesége császári vérből, szinte felülmúlva [férjé] származását és érdemeit; nevének híre miatt a török ereje megtört, Szinán elűzetett; gazdag országot nyert el, mely alkalmas volt arra, hogy jól és boldogan éljen, nagy tömeg kincset, ha takarékoskodott a jövedelmekkel, övéinek hűséges szolgálatát, a leghatalmasabb császár rokonságát, s minden mást a lelke kívánsága szerint bírt, s ő mégis, nem tudom, lelkének milyen nyugtalanságától izgatva inkább akarta a szabad uralkodást a száműzetéssel felcserélni, a megkötött házasságot minden igaz ok nélkül válással megszakítani, nevének mindenfelé ismert s vitézséggel szerzett hírnevét a porban meghurcolni, örökségét adományozottal, a sajátját idegennel, az örököszt ideigtartóval, a szabad fejedelemséget hűbérrel, a nemzetéhez tartozó és rokon népet idegennel felcserélni. S míg a többi emberek a dicsőségre és hatalomra vágyva minden emberi dologról, s még az életükről is megfeledkeznek, s amit a dicsőséghez s a boldog élethez számítanak, azt tűzzel-vassal, s minden bűnnel is elérik: ez mindezeket, nem tudom, lelki nagysága vagy szegénysége miatt-é, megvetette, ellökte, összetapodta, egyszóval Diomedes és Glaucus mesés átváltozását megismételte.

Ezt a szokatlan és hallatlan példát sokan fogják csodálni az utókorban. Mert már az ifjúságából származó bűnei is kezdték beárnyékolni viselt dolgainak hírét, de később a természetnek minden hibája elenyészett benne, s a kiválósága kitűnni látzott. S most miért zárta le szégyelnivaló befejezéssel a dolgoknak oly szép kezdetét, s mintegy sarkával felborította a

tele sajtárt, senki sem tudja jobban, mint ő, ha ugyan ő is tudja. Ugyanis nem ritkán csak a vak indulat, s nem a megfontolás és biztos terv sodorja az embereket valami tett felé, s a szükséges megfontolást, elbizakodva a maguk tehetségében, egyedül maguktól és nem másoktól merítik, s önszeretettük-től megejtve Narcissussá, vakmerőségükben Phaetonná, lelkek kapzsiságában Midássá, a késő bánatban Epimetheussá, végül dühöngésükben és lelkük elvakultságában Orestessé, Athamassá változnak. S noha Zsigmond különböző okokat hozott elő Erdély elhagyására, semmi más nem hajtotta őt annyira, hogy ebbe a hurokba beleakadjon, mint a mindenre vállalkozó ifjú tűz, a meggondolatlan kegyetlenség, nem tudom miféle tiszteségeknek és dicsőségnek a reménye, összevéve mindazok, melyek, az ifjú lelkeket nagy könnyedséggel ragadva a kor hevessége miatt újabb és újabb csapongó tervek felé, nem tűrik, hogy állhatatosak legyenek. De leginkább ösztönözte őt a válásnak az esztelen kívánása, mert mikor minden igaz ok nélkül visszautasította az együttélést a legtisztább feleséggel, a császári unokával, aki semmiben sem volt alábbvaló Junónál, úgy gondolta, hogy legkönnyebben úgy válhat el, ha Erdélyről lemond, s azt kormányzásra és birtoklásra Rudolf császárnak adja át.

Míg ezeket minden erdélyi nagy fájdmára így intézte, aközben Báthori András bíboros, aki idősebb testvérével, Istvánnal Lengyelországban élt, amint meghallotta, hogy unokatestvére, Zsigmond, Erdélyről le akar mondani, s elhatározta, hogy azt Rudolf császár hatalmába adja, nagy fájdalommal szívében erre a gyulafehérvári gyűlésre Zsigmondhoz, mielőtt eltávozott volna az országból, egy levéllel követet küldött, névszerint Sylla Mátyást, a szabad tudományokban kiművelt ifjút, aki származására nézve ugyan illyr volt, de úgy ismerte a magyar nyelvet, hogy szinte magyarnak tartották. A bíboros és Zsigmond fejedelem, az unokatestvére között már negyedik éve igen nagy, szinte vatiniusi gyűlölet volt, a Zsigmond által elkövetett otthoni gyilkosság miatt. Ugyanis Zsigmond unokatestvérét, Báthori Boldizsárt, a bíboros édes testvérét, a nemességnek más kiváló csillagaival együtt koholt ürüggyel kivégeztette, s nem elégedett meg a testvérgyilkossággal, hanem ezen felül nagy zsákmányt szerzett a leghíresebb hazafiak vére árán; s ezen szörnyű kegyetlenség miatt nem csak otthon támadt fel a gyűlölet hatalmas lángja ellene, hanem a külföldieknél is. A bíboros István nevű testvérével

száműzöttként élt Lengyelországban, s hogy a testvére meggyilkolását valamilyen módon megbosszulja, gyűlölettől és haragtól lángolva Zsigmond telhetetlen és gögös, kéjelgésekkel, testvérgyilkossággal, mészárlással, rablással és kapzsisággal bemocskolt uralkodását Lengyelország, Olaszország és Németország összes fejedelmeinek színe előtt igen éles filippikákkal, s a szavak minden gyalázásával tette csuffá, s egészen a pápaig elvitte. Zsigmond a rajta esett gyalázkodást nem viselte nyugodt lélekkel, s hasonló gyalázással támadta a bíborost. Bármit is vétett kapzsisággal, nagyravágyással, s mindenféle bűnével az életben, azt meztelenre vetköztette a pápa és a bíborosok előtt. Ez a kölcsönös gyűlölet már négy álló esztendeje tartott, s amilyen forró szeretettel szerették azelőtt egymást, annál ellenségesebben fenyegette most egyik a másikat. Végül a bíboros, mikor meghallotta, hogy Zsigmond Erdély ősi örökségét idegen uralom alá akarja vetni, a vetélkedést, amit az idő múlása már némileg csökkentett, félretette, s elhatározta, hogy lelkét a szeretet visszaszerzésére irányítja, megemlékezve arról, hogy mindenki, de főleg a testvérek között, a gyűlöletnek mulónak, a szeretetnek mulhatatlannak kell lennie. Ezért fontosabbnak tartotta a haragot, mely eddig közöttük volt, egyrészt mindkettőjük becsületének és méltóságának visszanyerésére, másrészt a közjó megmentésére kioltani s örökre elfelejteni, mint örökös melegítéssel s a gyűlöletnek élesztésével felgyújtani. Nagy lélekre vall, ha az igazságtalanságra kegyességgel válaszol, s magát legyőzi valaki, ezzel szemben hitvány természetet mutat, ha örökös vetélkedéssel dühöng, s nem ura a lelkének valaki. Hogy annál jobban kimutassa testvéri szeretetét, s hogy a gyűlöletből a szeretethez tért vissza, a bíboros Zsigmondhoz küldte Syllát szeretetének s hűségének teljes tanusításával. Ez Gyulaféhérvárra érkezve egyszer-kétszer lehetőséget kapott, hogy Zsigmonddal beszéljen, és sokat tárgyalt vele hol személyesen, hol írásban arról, ami használni látszott, de hiábavaló törekvéssel, mert Zsigmond lemondva rangjáról az egész ország kormányzását már átadta a császári követeknek. A kardinális levelében körülbelül ez volt leírva: ő, noha tudja, hogy Zsigmond Erdély elhagyásáról gondolkozik, mégis hiszi, hogy nem vehetik rá, mert szeme előtt lebeg az a derékség, az a munka, melyet Erdély megszerzésében mind ő, mind ősei fáradoztak mutatnak. Most mivel biztos hírhezóktól tudta meg, hogy a hazáját el akarja hagyni, melyet őseik minden ellenséggel szemben biztosítottak idáig, nem te-

hette, hogy erősen fel ne induljon, s fel ne sóhajtson, hogy az oly híres Báthori családtól az Isten ekkora ajándéka elidegenítetik, s hogy magát veszedelembbe, hazáját pusztulásba, s családját csúfságba vetni igyekeznek. Ezért a haza és a család közös jóvoltára erősen kérni akarja, s könyörgésekkel esedezik, hogy a tervétől álljon el, s inkább siessen segítségére a veszélyeztetett hazának bölcsességével s nagylelkűségével. Ha pedig továbbra nem akar hazájában maradni (ami annak pusztulását fogja okozni), legalább azt fontolja meg buzgón magában, hogy mit használhat magának, a családjának, a hazának s minden jó embernek. Őszintén nézze meg, hogy mit tegyen, merre haladjon; tudja meg, hogy semmi sem tartozik annyira az ő ügyére, tisztességére s becsületére, mint az, hogy hazáját, mint fészket segítse, azt növelje, azt ékesítse, hisz onnan kapta ő is királyi dicsőségét. S milyen szerződés biztosabb, s milyen feltételek erősebbek s tartósabbak, mint azok, melyeket a rokonaival, mintegy a saját testével és vérével köt? Ezt ő maga részéről az ő és a haza iránti szeretetből és hűségből kifolyólag akarta jelezni, nehogy valaha valami hiányt szenvedjen tiszteletében, méltóságában vagy hasznában. Ezért kéri, hogy ilyen nagyjelentőségű dologban ne siesse el a határozatot hazájáról és családjáról. Ha ezt részletesebben megfontolja magában, nem kételkedik, hogy észreveszi, hogy mindezek az ő érdekében, az ő méltóságára s az ő hasznára lesznek. Ezt írta a bíboros Zsigmondnak, s ezzel, úgy látszik, azt vélte, hogy – anélkül, hogy mondta volna – magának, vagy valamelyik testvérének fog utat nyitni Erdély megszerzésére. És Sylla is a bíboros és Zamoyski János lengyel kancellár nevében minden ékeszólását kifejtette a rábeszélésre, s a maga részéről semmi fáradságot nem kímélt, hogy Zsigmondot az oly meggondolatlan tervről lebeszélje. De minden hiába volt.

Miután Zsigmond fejedelem Erdélyből Oppelnbe távozott, a császár követei, akik komisszárius címet viseltek, Szuhai István püspök és Istvánfi Miklós, akiket fentebb említettem, inkább hatalmuk, mint a nép beleegyezése révén lépve a helyettesi tisztségbe, semmit sem tartottak sürgösebbnek, mint hogy az országnak a Zsigmond nagyravágyása miatt megingott helyzetét megjavítsák s helyreállítsák. Ezért elhatározták, hogy részben nyájas beszédekkel s ígéretekkel, részint mértékletes ajánlásokkal s más eszközökkel, melyeket alkalmasnak találtak a nép megnyerésére és a kötelelességteljesítésre való rávétele, fognak mindenkit megnyerni. Látták ugyanis ezek a na-

gyon bölcs férfiak, hogy a legenyhébb sérelem is veszedelemmel fenyeget az embereknek oly különböző törekvései közben, mikor az ország lakóinak lelke hajlamos a lázadásra: úgy gondolták, hogy kezdetben szelíden kell intézniök az ügyeket, míg az emberek akarata az egyetértés felé hajlik s a német uralomnak a csirája erősebb gyökereket hajt, s maga ez a változás új volta miatti gyűlölettől megszabadul, ami másképp nem történhetik meg, csak ha a császári megbízottak nyájasságot és mérséketletet mutatva, érdemszerző buzgalommal és igyekezettel a nép nagyobb szeretetébe jutnak. Tehát jól tudva ezeket a dolgokat, a nép helyzetét, amennyire csak tudták, megjavították, a várak kapitányainak, nehogy úgy lássék, hogy valami is megzavarodott s megváltozott, ugyanazokat hagyták meg, akiket Zsigmond nevezett ki; az igazságszolgáltatás menetét változtatlanul meghagyták; a zsoldnak nagyrészét, mellyel Zsigmond tartozott, s melyet elutazásakor megtagadott, az érdemes szolgálatokért kifizették. A gyalogos kék darabontoknak, akik állandóan szolgálatban állottak, s csapatokra és szakaszokra voltak osztva, ugyanazokat a vezéreket hagyták meg, akik addig is voltak s ugyanazt a zsoldot fizették. Ezekben az időkben az eseményeknek bármely feljegyzőjét, akiknek nagyobb volt a buzgalmuk, hogy érdemeket szerezzenek a hazájukkal szemben, mint a tehetségük, nagy szívességgel fogadták, hiszen ők, akik oly tökéletesen s tanultan műveltek voltak az írás tudományában, tudták legjobban, hogy mit kíván meg az írás. Ezért az íróknak, ameddig élvezték ezeknek a pártfogását, semmi sem hiányzott, noha semmijök sem volt. Codrus Croesust legyőzte, s most az ő sok megtakarított kincse a gazdagsága. A pártfogók hiánya miatt támadt tisztességes szegénységet olyan lélekkel viseli el, amilyennel mások alig tudják elviselni a mérhetetlen vagyont. A császári követek továbbá, mivel semmit sem mulasztottak el, hogy az országot jó helyzetbe hozzák, arra is gondot fordítottak, hogy mint otthon igazságossággal, úgy kívül vitézséggel intézzék az ügyeket. Mert mikor a törökök és tatárok kóborló csapatai Erdély megváltozott helyzete miatt azt gondolták, hogy alkalom nyílt nekik a zsákmányolásra és a pusztításra, kihasználva a dolgoknak és az időnek a kedvező voltát, semmit sem mulasztottak el, amiről azt gondolták, hogy hasznukra fordíthatják. Tehát nehogy azoktól az ország kárt szenvedjen, azonnal, amint a gyulafehérvári gyűlés feloszlata után a nagyobb és kisebb nemzeteknek a nemessége hazatért, a megbízottak hirdetményben napot tűztek ki, hogy arra a napra

mindenki fegyveresen gyűljön össze. A tábor összevonására Szászsebesnél, a Gyulafehérvárral szomszédos városnál jelöltek helyet, hogy innen, ahogy a szükség kívánja, minden eshetőségre készen legyenek. Ide ágyúkat, hajítófegyvereket nagy számban szállítottak a fegyvertárból. Zsoldról, élelelről, s másról idejében gondoskodtak. A piacot, az árucikkek kereskedelmét szigorú méltányosság szerint szabályozták, a piacokat, mészárszékeket, boltokat, üzleteket, élelmiszer-kereskedéseket, melyek a polgármesterek gondatlansága miatt elhanyagoltattak, s szabályozatlanok voltak, megszabva az árakat, a törvényes mérsékletre szorították s minden másról is rendesen gondoskodtak, ami csak otthon vagy a katonáskodásban szükséges. Már pedig mivel Zsigmond mérhetetlen költségekkel nemcsak a kincstárt merítette ki teljesen, de minden állami jövedelem úgy megapadt, hogy miután elidegenítette a kincstártól a telkeket, házakat, falvakat, városokat, adókat, bérleteket, vámokat, bányákat, vas- és sóbányákat, melyek azelőtt a közéi voltak, alig maradt annyi, hogy legalább a fejedelmi méltóság fenntartására elég legyen a költség Miksa főhercegnek, akiről azt mondták, hogy az országba készül jönni; tehát elhatározták a császári megbízottak, hogy mindent szigorú méltányosság szerint szorítanak vissza, a haszontalan kiadásokat körülnyírbálják, a hűtlen tulajdonosokat a bitorolt birtokokról elűzik, Zsigmond túlságos adományait kinek-kinek érdeme szerint mérsékelik, a javakat, melyek a fejedelmi jog alá tartoztak, s melyeket Zsigmond nem a köz hasznára, hanem egyes nemesek fényűzésére fordított, a kincstárnak követelik. Azonban ezt az igen tisztességes s igen hasznos tervet az idők később bekövetkező változása fenekestől felforgatta. Mert ami nem csak fájdalmas, hanem szégyenletes is, annyira sokfelé volt minden szaggatva s annyira méltatlanokra pazarolva minden, hogy sokan nem az országnak tett érdemek vagy kiválóságok miatt, hanem csak a vak szerencse jóvoltából felemelkedve, Zsigmond által a legnagyobb vagyonba s tisztségekbe helyezve tündököltek, s el sem lehet mondani, hogy ezeknek a dölyfe s nem eléggé tisztességes módon szerzett ragyogása mennyire szemet szúrt azoknak, akik a maguk s őseik kiválósága miatt megbecsülendők voltak, [de] nem kapták meg érdemeik jutalmát, hanem szégyenségüket állandó türelemmel viselték. Gyakran hallották, hogy Zsigmond azt mondta: neki egész Európa sem lenne elég, hogy bőkezű akarátának vágyát kielégítse. Ezekkel a nem eléggé megfontolt lélekből fakadt szavakkal úgy látszott, hogy szörnyű

és esztelen pazarlási vágyát akarta kifejezni. Mi lenne elég a méretetlenül pazarlónak, aki a kincstárt a Danaidák hordójának gondolja, hiszen bizonyára mindegy az, ha valakinek semmi sem elég, vagy semmije sincs. Egyébként, mivel úgy látszott, hogy Zsigmond eltávozásával a szövetség közte és Mihály, a hegyeken túli Oláhország fejedelme között, akit thrák nyelven vajdáknak, vagyis katonai vezérnek hívnak, megszakadt és megszűnt, a megbízottak és a tanácsosok úgy határoztak, hogy minden késedelem nélkül, mennél hamarabb szerződés kösse ezt a Mihályt Rudolf császárhoz és az erdélyiekhez. Ugyanis nem ok nélkül félték, hogy ez a zavarkeltésre vágyó ember, aki jobban szem előtt tartotta a maga dolgát, mint kellett volna, ilyen nagy változásban az országban vagy külföldön valami zavart fog támasztani, mert ilyesmit nem csak remélni, de megtenni is hajlamos volt, s úgy vélekedtek, hogy ilyen nagy jelentőségű dolgot nem egyik vagy másik tanácsosra kell bízni, hanem maguk a császári megbízottak akartak ebben az ügyben eljárni, Kornis Gáspárt, a tizenkét tanácsos egyikét maguk mellé véve. Elmult már az év tavasza s a nyár a napéjgyenlőség felé közeledett, mikor István püspök és Istvánfi a hegyekentúlt Oláhországba utaztak, melyet általában nem eléggé helyes szóval Havaselnének neveznek, s Tergovistben, a fővárosában, találkoztak Mihálylyal, s a dologban bölcsen eljárva, elébeterjesztik, hogy mi a dolgok állása s ezidő szerint milyen terveket kell elfogadni. Ő a hasznos figyelmeztetésre hallgatott. Felesküdünt Rudolf császár hűségére s megígérte, hogy ugyanazt a szövetséget, ugyanazt a szerződést, az egyességnek ugyanazon feltételeit fogja a császárral is megtartani és megőrizni, amit Báthori Zsigmonddal is tartott, szerződéseiben, ítéleteiben, békében és háborúban, s végül mindenben, amiben Rudolf császár a török szultánnal megegyezik, egyedül az ő akaratához igazodik. Az ő parancsára fog fegyvert ragadni s ugyancsak az övére teszi le; csak siessen a keresztény világ ügyét, melyet magára vállalt, megvédeni, s így az ő ügyét is előmozdítani, nehogy Mihály a veszedelmek közepette magára maradjon. Ugyanebben az időben a római pápától is kapott levelet Mihály, amelyben intették, hogy a kereszténység szent ügyétől el ne szakadjon, hanem csatlakozzék Rudolf császár szövetségéhez, s azonfelül vesse el a veszedelmes szakadárságot, mely minden bajnak az oka volt és a római katolikus egyház egységéhez csatlakozzék teljes szívvel; ugyanis akkor Isten is megengesztelődik és pártfogolja, akkor végre megkapja az égi segítséget és minden kedvező dol-

got a kereszténység közös és legrettenetesebb ellenségével szemben. De a jóságos főpap e tekintetben felesleges fáradságot pazarolt a barbárra s a szerecsenyt akarta fehérre mosni, aki a megrogzött tévelygéshez vadul ragaszkodik s a maga szertartásainak előírásaitól még egy ujjnyira sem távozik el. Azt mondják, hogy Mihály felhúzta az orrát, mikor a pápa levelét és intelmeit megkapta, s méltatlankodott, hogy annak a vallásnak, melyet ő követ, a dogmáit korholja és helyteleníti.

Tehát erre válaszolt a pápának, s ő is intette, hogy elhagyva az olaszországi tévelygést, az igazi és közös görög egyházba térjen s térítse vissza a keresztény népet: így következik be az, hogy a pusztító törököt a keresztény világ nyakáról lerázhatja. Megkötve Mihállyal a szerződést, miután három hétig távol voltak a megbízottak, Gyulafehérvárra visszatértek, hogy a többit, ami az állam nyugalomához szükséges, otthon végrehajtsák.

Már a nyár múltfélben volt s az ősz közeledett, mikor a töröktől fenyegető háborúnak a félelme terjedt el mindenki száján és szívében nem minden izgalom nélkül, s inkább a félelem, mint a remény szállta meg az emberek lelkét. Mehemed Zatarcsi, az egész császári katonaságnak a legfőbb parancsnoka majdnem az egész keletnek és Európának hatalmas erejével felszerelve, s háború egész terhét Erdélyre zúdítja, hogy elfoglalja s minden erejét amit csak tud, megmozdítja, hogy elpusztítsa; hogy azt a nagy csapást, amit az erdélyiek a törökökre mértek, lázadásuknak álnokságát, s állhatatlanságukat a háború minden veszedelmével megbosszulja. Valóban Erdély soha nem volt ekkora veszedelemben, sohasem volt ilyen közel a halálos vészhez és a végső pusztuláshoz. Ennek következtében, a szörnyű háború ekkora félelmében a két biztos, akik csak lelki nagyságukkal állottak készen s nem erejükkel, semmit sem mellőztek el, hogy a dologban bölcsen gondoskodjanak mindenről, hogy egyrészt az ország lakóinak a lelkét a hűségben megtartsák, másrészt szembeszállhassanak a törökök mérhetetlen erejével. Szászsebes városába gyűlést hirdettek s oda összegyűltek az összes vezetőemberek, rendek s az ország nemessége, a szokás szerint saját katonáikkal és saját fegyvereikkel felszerelve, s a városhoz közel táborba szálltak, hogy onnan, ahogy a szükség kívánja, bárhová segítségül siessenek. Minthogy pedig veszedelmes időkben megkívánja a közjó, hogy minden segítséget megragadjanak, megparancsolták, hogy ezenfelül az emberek számához és a veszedelem nagyságához mérten minden hűsz

portáról (egy-egy porta tíz-húsz telepes házat foglalt magába, többet vagy kevesebbet a lehetőséghez és lakosainak vagyoni állapotához képest) egy-egy jól felfegyverzett katonát válasszanak ki a háborúra annak a vidéknek a főispánjai, s küldjék el a meghatározott napra. S noha ez a csapat nem volt olyan erős, mint a többiek, mégis sokat használt az ügynek. Mert a hír, mely minden dolgot hallomás és nem tapasztalás útján terjeszt el, a mindenféle emberekből összehordott csapatot úgy jelenti az ellenségnek, mintha fegyveresek ezrei lennének. Ebből származik, hogy ha vitézségükkel nem is tudják megfélemlíteni, sokaságukkal mégis rendszerint megdöbbenik az ellenséget. Ezen a módon, míg azt hitték, hogy semmiféle seregük nincs, a biztosok hirtelen nagy sereget gyűjtenek össze.

S Miksa herceget is – egyik követet a másik után küldve – kéri, s könyörögnek neki, hogy minden más tanácsot félretelve, siettesse jövetelét: ne is jöjjön, hanem azonnal repüljön s legnagyobb gyorsasággal siessen, a dolgok jelenlegi állása nem tűri a késedelmet és a habozást, az ország lakóinak lelke a törököktől való félelem és az ő várása között lebeg, s már nem reménykednek a menekvésben. Az egész dolog ebben az oly zavaros király-nélküliségben az elpártolás felé vezet, s az ügy annál is veszélyesebb, mert a lázadás kitöréséhez szinte már csak a vezér hiányzik s nem az akarat; siessen megnyerni az emberek jóindulatát eljövetelével, mielőtt más tervek felé fordulnának. Már Csanádot, már Lugost, s más várakat támadnak ostrommal, pusztítással, tűzvésszel. De Miksa erre sem katonákkal, sem költséggel nem volt felszerelve, s mintegy őrhelyről akarta meglátni s megvárni, hogy Mehemed basa mérhetetlen serege Magyarország vagy Erdély melyik részének fordul, hogy oda siessen segítségül, ha tud, s ezért húzta egyik napot a másik után s jövetelét kitolta és halogatta. Ez a késlekedése, mely nem lelki nagyságából eredt, csodálatos módon meggyengítette mindenki bátorságát.

Míg az ország lakói oly aggodalmas óhajtással várták, hogy Miksa főherceg Erdélybe jöjjön, azonközben Zsigmond fejedelem, aki már négy hónapja Oppelnben inkább száműzött volt, mint lakott, mind a helyet, mind sorsát meggyűlölve, más megfontolás felé kezdte fordítani elméjét, mint ahogy a meggondolatlan tettet mindég a megbánás szokta követni, amely hibában szokott elsősorban szenvedni egyrészt korának tapasztalatlansága, másrészt belátásának hiánya, de főleg elméjének csapongó könnyelműsége miatt az ifjúság. Tehát az elhamarkodott

tervet hasonlóval szándékozván helyrehozni, s mint mondják, a bevert szeget szeggel akarva kivenni, Erdély visszaszerzéséről kezdett gondolkozni. Későn vette észre, hogy Glaucest utánozta s az aranyat rézzel cserélte fel; most minden gondolatát és lelkét odafordítja, hogy ezt hogyan hozhatná helyre. Mielőtt azonban a hazamenetelre szánná magát, elhatározta, hogy előbb az országlakók, de főleg Bocskai István, a nagybátyja indulatát megvizsgálja, mert erről tudta, hogy mindig idegenkedett azoktól a tervektől, melyeket régebben ő Erdély elhagyására és a németeknek való átadására nézve szőtt. Hogy ezt a tervét annál könnyebben végrehajthassa, titokban Erdélybe küldte hozzá Machielio Benedeket, egy nagyhúsú és szorgalmú férfiút, akit előbb Erdélyből távozva, útítársának és sorsa részének maga mellé vett, s szavakkal és levélben jelezte, hogy beismerte tévedését, szánja meggondolatlan tettét, amelybe a németek és taljánok üres ígéretei sodorták. De minthogy az emberek vétkeit nem az eredmény, hanem a szándék szerint szokták megítélni, s azt tartják bűnnek, ami szándékosan, s nem azt, ami tévedésből történt, méltányos, hogy itt is az ő esztelen-ségből elkövetett bűnét ne számítsák be egészen neki. Sokszor megesik ez a legbölcsebb emberekkel is, mikor a remény, a vágy, vagy más indulat megszállja a lelküket s azután, amikor reményükben csalódtak, várakozásukban kijátszattak, új terveket szőnek lelkükben, s az elkövetett tévedést okosabb meggondolással akarják helyrehozni. Egyedül Isten tudja a dolgok következményeit áttekinteni: az embereket kétes vélekedések s bizonytalan reménységek hajtják. Tehát te, – mondotta – legkedvesebb rokonom, akiben látom egész életemnek és méltóságomnak oltalmát, kérlek, légy nekem, a roskadozónak segítségemre; ha téged velem a vérnek a köteléke fűz össze, ha valami reményt tápláltál rólam, akár mint államférfiről, akár mint magánemberről, ha végre valami érdemet szereztem nálad, azt most a jelen körülmények közt vedd tekintetbe s fontold meg. A ti öletekben születtem, ti neveltetek, tápláltatok, emeltetek s a fejedelmi méltóságba ti helyeztetek, ahonnan csába hiszékenységtől elfogva, olyan nagy szorultságba jutottam, hogy valóban az emberi dolgok hitvány példázója vagyok s a tiszteletnek s a hírnévnek minden jele és ékessége, mellyel ti ékesítettetek fel, az én hibám, egyedül az én ostobaságom miatt semmisült meg. Kénytelen vagyok tehát bevallani, hogy lelkemet mennyire izgatja, gyötri s marcangolja a vágy édes hazám, a ti örvendetes látásotok, barátaim, s mindnyájatok szere-

tete és a visszatérés után. Ha szerettetek mint gyermeket, mint ifjút, ne engedjétek, hogy ez a szeretetetek a legnehezebb időben hazám visszaszerzésében gátolóm és akadályom legyen. Tudom, hogy koromnak és hajlamaimnak hibája s annak az országnak állandó viharai miatt sok mindent csináltam, ami kizárhatna a ti szeretetetekből, de azok mind olyanok voltak, hogy soha sem tettem volna meg, ha az igazságtalanság nem izgatott s a köz hasznának a reménye nem vezetett volna. Mert ami az én életem egyéb kötelességeit illeti, mihelyt nagykorú lettem s a ti jóakaratotok folytán arra a magaslatra jutottam, ahonnan megfontolatlanságom hanyatthomlok letaszított, úgy hiszem, semmit nem tettem, mely nem felelt volna meg a ti elgondolásaitoknak, semmit, ami nem volt az ország hasznára, semmit, ami nem volt ment minden szennytől és igazságtalanságtól. Ha az én méltóságom néhány barátjának eddig nem tudtam hálámat megmutatni úgy, ahogy tartoztam, bizonyára azon fogok dolgozni, hogy ezután megmutassam, s így teszek, valamедdig csak élek. Ha mindezek a jövőben reményt kelthetnek bennetek velem kapcsolatban, mindenre, ami nektek kedves, a Báthori névre, ami mindig tisztelt volt abban az országban, kérlek titeket, hogy igyekezzetek, nehogy ez a száműzetés, amibe engem tévedésem taszított, örök fájdalomra és pusztulásomra legyen. A ti hűségéteket, a ti lelkiismereteket kérem, mely nekem, a segítségre szorulóknak segítő kikötőm s biztos menedékem volt. Ha nekem ezt megadjátok, egész hátralevő életemben, ami szerencse, ami dicsőség csak fog érni, azt hálás szívvel s hálás emlékezéssel a ti hűségtekre s irántam való szeretetetekre vezetem vissza. Ezeket s ilyeneket [írt] Zsigmond a nagybátyjának, Bocskainak, akiben egyedül volt minden segítsége és reménye, noha ugyanis Bocskai borzadt mindenféle felforgatástól, mégis, mikor látta, hogy a dolgok és az idők állása jelenleg olyan, hogy ha azonnal nem támaszt benne reményt, a mások késlekedése miatt végső pusztulás fenyegeti Erdélyt: nem akart tehát nem segíteni unokaöccsén és a hazán; látta, hogy a török mérhetetlen ereje Erdély elpusztítására indult, mindenki lelkét mérhetetlen félelem szállta meg, s hogy valami segítségért sírva és sóhajtvá keresik, hogy mire támaszkodjanak; hogy az elkövetkező pusztulás kezdetei már küszöbön állanak, hogy Miksa késedelmessége semmit sem tesz az ország hasznára, mert ha a legkisebb gondja is lenne az országra, idejében kellene jönnie s nem későn. Ezen gondok miatt aggódva, Bocskai okosabbnak gondolta, hogy Zsigmondot visszahelyez-

zék, s a jelenlegi veszedelmet, mely a török részéről fenyegetett, az ő jelenlétével hárítsák el, mint hogy míg az idegenek restségét szidják, az országot veszedelembé taszítsák. A dolgot közölte Demeter erdélyi püspökkel, ugyanis tudta, hogy ez nem idegenkedik Zsigmond visszafogadásától, mert nem fért össze eléggé a császári követekkel, amint Bocskai is sok sérelmet nyelt el tőlük. Ugyanis, noha Zsigmond az előző években a katonaság legfőbb parancsnokává nevezte ki generális címmel, a biztosok, mintegy kételkedve az ő hűségében, visszautasították, s tisztét Kornis Gáspárra ruházták. De egyiket sem tántorította volna el a hűségtől a magánsérelm, ha a török háború félelme és a haza üdve új tervek szövésére nem ösztönözte volna őket. Tudták, hogy több hálával tartoznak a hazának, mint másnak, s méltatlannak tartották, hogy míg másokkal szemben szolgálatkészek, magukkal szemben veszélythozók, s míg a haszontalan hűséget megőrizni törekszenek, az életüket a hazával együtt elveszítik, noha annak üdvéhez, mint zsinórmértékhez kell alkalmazni a hűséget s mindazt, ami az életet kíséri. Azt mondták, hogy nem hiányzik azokban a hűség, akik a haza megvédésére törekszenek minden buzgalmukkal: azokban hiányzik, akik, mikor hűségökbe idegeneket fogadnak, a megvédelmezendőnek a hűségéről letérnek, s nem törődnek vele, hogy mi történik másokkal, csak ők baj nélkül legyenek. Bocskai mindezt magában izgatottan végiggondolva, ugyanazon Machielio által Zsigmondnak megüzenni s azt tanácsolja, hogy legyen jó reménységgel azok felől, amik őt illetik, csak méltósága és becsülete épségbentartásával tehesse. Bocskai mellett állottak még Zsigmond visszahozatalában azonkívül ketten a vezető nemességből, Kornis Farkas és Almási Albert, akinek a Literator nevet adták; főleg az utóbbi, aki Zsigmond bőkezűsége folytán nem megvetendő vagyonhoz jutott, semmit sem mulasztott el, hogy ismét fejedelmévé tegye, noha Istvánfival, a császári követtel oly szoros jóviszony kötötte össze, hogy az ő törvénytelen ágyból származott fiának tartották. Hogy pedig valami ürüggyel megokolja Erdélybe való visszatérését, Machielio azt a hírt költötte, hogy azoknak a dolgoknak a megtekintésére küldetett, amiket Zsigmond Bocskainál hagyott, sőt azoknak egy részét, ha jónak látja, magával akarja vinni. Mindezek a biztosok előtt olyan titokban történtek, hogy a cselszövést semmiféle gyanakvással nem vették észre. S minthogy Zsigmond lovai, melyek Oppelnben voltak, neveletlenek és fiatalok voltak, Machielio, hogy annál készebb legyen a visszatérésre, vitt neki egy erős

és bármilyen bosszú útát kibíró hátsólovat. Ezen a módon Zsigmond, összekészítve és felmálházva mindent, amit kincsei közül nagyobb értékűnek gondolt s amit kisebb fáradsággal vihetett magával, a gyöngyöknek és a drágaköveknek a kincstárát, maga mellé vette Machielio Benedeket, akiben leginkább bízott, mert tapasztalta a hűségét, s akit előbb Bocskaihoz is küldött s ezen felül csak egy lovással válogatott lovakkal késő éjjel eltávozott Oppelnből, s mintha az lenne a céljuk, egyenesen Lengyelország felé, Krakkónak indultak útra.

Míg ily módon Zsigmond Oppelnben a dolgok jövődő kimenetelére nézve nem elég szerencsés kezdettel háborgást támaszt, mindent összezavar és felforgat, azonközben Mária Krisztierna fejedelemasszony, aki mint ahogy testi adottságaira nézve tündöklő, úgy életére és erkölcsére nézve a legszentebb volt, s akiről Zsigmond Oppelnbe való távozása után úgy intézkedtek, hogy Gyulafehérváron maradjon, mivel nagybátyja, az ország fejedelmévé kiválasztott Miksa főherceg a tisztséget elvállalta; elhatározta, hogy visszatér anyjához Stiriába. Mert megunva Miksa késlekedését, s lomhaságát, s ugyanakkor a törökök közeledésétől is megzavarva úgy gondolta, hogy gyenge és jogtalanságoknak kitett nemének nem biztos tovább maradni ebben a fejedelmét és reményét veszített országban. S már régebben nekivágott volna az útnak, ha csak nem kívánták volna tőle, hogy a hiába várt Miksa távolléte miatt a helyettesi méltóságot vállalja el, bizonyára azért, hogy tekintélyével, jelenlevő felségével a lakosok lelkét a lázadástól visszatartsa, s erősebben megszilárduljanak a hűségben, meg hogy az interregnum idejét, amit Miksa késlekedése okozott, a maga jelenlétével töltsse be. Elrendelték, hogy a távozó úrnót válogatott nemes csapattal kísérik el Demeter püspök s kancellár és Kereszturi Kristóf, tanácsi rendű férfiak, akik közül az utóbbi fejedelmi udvarmester volt, akit előljárónak neveznek, és sokáig működve ebben a tisztségben igen hűségesen szolgálta minden körülmények között fejedelemasszonyát. Velök volt az olasz Sigismundo a Turre gróf, Miksa herceg bizalmi embere, aki sok követségben járt Erdélyben. Így mindennel felszerelve az utazásra, elhagyják Gyulafehérvárat, s mikor Kolozsváron megállottak, hogy a terv szerint az utat a következő nap folytassák, ime, számukra váratlanul Kolozsvárra érkezett az Oppelnből eltávozott Zsigmond fejedelem, s oda – a fejedelemasszony érkezését követő éjszaka titkon befogadták az éjszaka második örváltása kezdetén a város vezetői,

Katona Mihály és Gellyén Bogner Imre, vezető és az országban igen híres férfiak. Ez történt augusztus 21-én. Itt a fazekas korongjánál állhatatlanabb Zsigmond, aki mindkét fejedelem-ség birtokát a maga akaratából letette, mintegy válaszüton állva, nehogy minden támaszt nélkülöző sorsát szántszándékkal rosszabbá tegye, nem bízta magát a vak szerencsére, hanem lelkének kiváló nagyságával felemelkedett. Először is a két vezetőnek, akik ebben a városban a legtöbbet tehettek, a hűségét magának biztosította, azután azokét is, akikről tudta, hogy jó emlékezetükben őrizték meg őt. Közben mégis az előjárók, Katona és Bogner, akik közül az első fő-, a másik királybírónak neveztetett, nehogy úgy lássék, hogy valamit is vaktában cselekedtek, amiből rájuk a megszegett hűség bűne s a városra valami veszedelem származhatnék, mivel eléggé tudatában voltak annak, hogy Rudolf császárnak az eskü szentségével lekötötték magukat, azonnal még azon késő éjtszakán, ugyanazon órában összehívták a tanácsot és száz tanácsatyát, akikre a közület fenntartásának tisztsége tartozott, beszámolnak nekik Zsigmond visszatéréséről, s megkérdezik, hogy mit kell tenni. Megkérdezték a véleményeket, s végre ebben egyeztek meg: Zsigmondnak meg kell mondani, hogy ők, amennyiben neki nem alkalmatlan, Gyulafehérvárra, a császári megbízottakhoz az egész város nevében követeket küldenek, hogy értesítsék őket megérkezéséről, mert a dolgok körülállása s az idő helyzete ezt így követelik. Nem tiltakozott Zsigmond. A következő napon azonnal elküldték a hazájáról Szécsi-nek nevezett Seres Istvánt, egy bíróviselt férfit, s Hosszu Jánost, akik mindketten kiváló erényű s bölcsességű polgárok voltak. Ezek elutazva mihelyt a császári biztosokkal találkoztak, hírii adták, hogy Zsigmond, Oppeln hercege, aki nemrégiben Erdély fejedelme volt, mindössze négy kísérelővel váratlanul a városukba érkezett, ismét csatlakozott Mária fejedelemasszonyhoz, parancsolgat, s mindent fejedelmi méltósága alapján intéz. Ők tudják, hogy Rudolf császárnak esküvel kötelezték magukat. Ezért, nehogy ebből a dologból a városnak kára legyen, az egész város nevében küldték őket, hogy megkérdezzék: mit kell tenniük ilyen hirtelen és váratlan dologban. Akkor Szuhai és Istvánfi az új és nem várt bajtól megrendülve, s alig lévén eszüknél mintegy kételkedve újra meg újra ugyanazt kérdezték: mit beszéltek? mi ez a dolog? mi történt? miért engedtétek be? – mondták. Végre Seres, akinek a dolog új volta nagyobb bátorságot adott, így szólt: Mi hírül hoztuk,

hogy Zsigmond Kolozsváron van, s ezt jelenlétünkkel megerősítjük. Végre a császár követei hosszúra nyúlt fontolgtatás után ezt felelték a kolozsváriaknak: Mi titeket azzal a tekintéllyel, amellyel az államot vezetjük, szigorúan kötelezünk, s a ti – már előbb ünnepélyes esküvel lekötöztetett hűségetekre bízunk annak teljesítését, amit meghagyunk, hogy Rudolf császáron, Magyarország királyán kívül senkit fejedelmeteknek el ne ismerjete, senki máshoz át ne pártoljatok. Zsigmond, Oppeln hercege saját ügyeinek intézésére jött az országba, mint magánember, mint barát, Rudolf rokona, a császár bizalmasa, s eddig minden rendben van. Ha pedig mint fejedelem az országban a hatalmat viselni, s ismét új uralmat bitorolni törekszik, se Zsigmondnak, se Mária Krisztiernának, akik közül ez a minap, az már régebben minden hatalomról lemondott, semmi dologban ne engedelmeskedjete, ha valamit megparancsolnának, utasítsátok vissza, s amennyiben rajtatok áll, minden erővel álljatok ellen; szóval mindenben ahhoz az előíráshoz igazodjatok, amire néhány hónappal előbb Rudolf császárnak esküt tettetek.

Már ezalatt Zsigmond semmi testőrséggel fel nem szerelve, semmi segítséggel nem támogatva a következő reggelen, hogy Kolozsvárra érkezett, azon piszkos öltözetben, nehogy majd minden támasztól elhagyatott szerencsését teljesen megromlani hagyja, amely veszedelem már nagyon közelinek látszott, néhány embertől kísérve feleségéhez, Máriához ment, akitől azelőtt elvált. Az megzavarva váratlan megérkezésétől, mivel félt, hogy a dolognak ez a váratlan ujdonsága tisztos hírére valami foltot fog ejteni, valameddig vonakodva ellenállott. De mikor becsületével ígérte Zsigmond, hogy magát és mindenét, mint azelőtt, Rudolf császár hűségére s akaratára kötelezi, s attól a szövetségtől, mely közöttük létrejött, egy körömfeketényire sem fog eltérni, s nem fogja a keresztény szövetséget elhagyni, a hitvesi hűséget pedig, a kölcsönös szerződést, amelyben valamikor a szentséggel élve egyesülte, sértetlenül meg fogja őrizni, az úrasszony vonakodás nélkül, mivel már a szükség is így kívánta, visszatért az ő hűségére és a hitvesi szeretet gyakorlására.

Ezután Zsigmond, amint Kolozsvárra ért, nagybátyjához, Bocskai Istvánhoz, övéi közül egyiket követül küldte (akkor távol volt a sebesi táborban), s hírüladta, hogy visszatért a hazájába, tegyen és csináljon meg mindent, amiről azt hiszi, hogy elősegíti ebben a dologban; a népszerűséget, a nép

kegyét, mindenki jóakarátát, s főleg a vezetőembereknek az ő visszafogadásába való beleegyezését minden úton-módon amennyire csak bírja szerezze meg, és semmi gondoskodást és fáradságot ne sajnáljon ezen a téren. Mindezt Bocskai tehetségének ügyességével véghezvitte. Ugyanis Zsigmond abban az időben még a szerencsének valami csodálatos kedvezése folytán mindenki szívének kedves volt, s úgy ítélkeztek felőle, hogy inkább méltó a sajnálatra, mint a szerencsétlenségre. Ezért egyrészt nagybátyja királyságára s őseinek érdemeire emlékezve, másrészt, hogy a német gyűlölt uralmától megszabaduljanak, alig volt valaki, aki ellenséges érzülettel viseltetett volna visszafogadásával szemben. [Támogatói] között említik Demeter püspököt s erdélyi kancellárt, akit Zsigmond ruházott fel nemrégiben mindkét méltósággal, s ajándékozott meg Gyalu várával, aki úgy gondolta, hogy tisztségeinek mindegyikéhez az állhatatosság illik és méltó. S noha úgy látszott, hogy a jelen körülményekhez s az idő kívánalmaihoz látszatból alkalmazkodik, mégis nyilvánosan inkább Zsigmond visszahozatala, mint a német uralom felé fordult, sőt, mint az emberek száján a hír beszélte, Zsigmond, mikor Erdélybe visszatért, hogy biztosabban rejtőzzék, a püspök Kolozsvárral szomszédos gyalui várában néhány napig időzött, míg a kívánt szabadulásnak az alkalma megjött. Így történt, hogy a Kolozsvárra érkező Mária úrnőnek szinte a nyomába hágott Zsigmond, hiszen az úrnő kiköltözésének minden pillanatát a közelből, mintegy őrhelyről figyelte, mert ki hihette volna el, hogy olyan nagy távolságból véletlen volt kölcsönös összetalálkozásuk. Bocskai tehát, amint megtudta, hogy unokaöccse, Zsigmond visszatért, tovább semmit sem habozott az ő visszafogadása ügyében. Úgy gondolta, hogy az Isten jóvoltából tért vissza Erdély javára, s azt hirdette, hogy az ő jelenléte minden bajt el fog fordítani, ami a török részéről fenyeget, s annál inkább mellé állott, mert a német uralomtól egészen elfordult s a császári követek hatalmát nem egészen nyugodt lélekkel tűrte. Ezért nem vagy csak ritkán csatlakozott az állami tanácskozásokhoz, sem a katonaság, a hadvezérség, vagy állami tisztségek elnyerése felé nem fordította a lelkét, hanem mint magánember csak a maga dolgaival törődött, s nem volt kész mindazokat a tisztségeket viselni, melyeket nyilvánosan reáruháztak. Továbbá már akkor kitűnt, hogy az ő sajátos aggodalmai néha lázadásra, s más tervek szövésére irányulnak. Tehát a visszatért Zsigmondnak Bocskai hűséget és engedelmességet

fogad, a többiek, akik alatta maradtak az ő nagyságának, s akikről úgy látszott, hogy Zsigmonddal szemben ellenséges lelkülettel vannak, egymás között vizsgálódnak, fejüket összedugják, s izgatottan latolgatják, hogy mit kellene tenniök. Azonban Zsigmond pártja annyira a maga oldalára vonta a kétkedőket, habozókat, sőt még az ellenszegülőket is, hogy alig néhány nap múlva nem igen akadt, aki ne állott volna Zsigmond újból feltámadó szerencséje mellé, megfélemlítve az esküjokről, a császár fenségéről, magukról és másokról. Mert noha Kornis Gáspár, aki Bocskai után a második legnagyobb rangú tanácsos volt, s mind vagyonára, mind az emberek jóindulatára és rokonszenvére nézve számottevő, akinek a birtokában volt minden katonaságnak a legfőbb parancsnoksága, állhatatosan támogatta a császári pártot, ami később Zsigmondnál nagy gyűlöletet támasztott ellene, amint mégis meg egyezésre jutottak, amit akarata ellenére a szükség csikart ki tőle, az ő hűségére és engedelmségére kötelezte magát. A császár megbízottai látva a lelkek ily hirtelen megváltozását, nem tudták, hogy hogyan segítsenek ilyen veszedelmes dolgon, mit csináljanak, minden oltalmuktól megfosztva hova forduljanak, kinek a hűségéért könyörögjenek; valósággal zátonyra jutottak. S ha volt valaki, aki azt mondta, hogy nem szabad, hogy eltűnjék az erdélyi névnek ilyen hűtlenség és állhatatlanság szégyenfoltjával való örökös megbélyegzését, azokat a hatalmasabbaknak az egyetértése elnyomta, a tanácskozásban hátravetette, úgy, hogy nem tudtak ezeknek a véleményétől életüknek, javaiknak a tömeg által való veszélyeztetése nélkül eltérni. Miután így állt a dolog, az egész erdélyi nemzet, egyesek akarata ellenére, de a többséget követve visszatért a hazajövő Zsigmond hűségére és engedelmségére s visszavonva az előző szent esküt, a mellyel néhány hónappal ezelőtt Rudolf császárnak lekötölte magát, újból Zsigmondra esküdött fel.

A továbbiakban, hogy Zsigmond a visszatéréssel ne hívja ki Rudolf császár és Miksa főherceg neheztelését, s ne háruljon rá az állhatatlanság vádjára, az egész országra pedig a hitszegés bűne, azonnal, amint visszatért, arról a gyűlésről, amit Tordára hirdetett, ünnepélyes követséggel Miksához küldötte a nemes s az ügyességben és bölcsességben kiváló Haller Gábort Kolozsvári Trausner Lukáccsal. Átalluk bejelentette visszatérését s meggondolatlanul elvállalt tervének megváltoztatását; igen tisztességes kérelemmel bocsánatot kért

tőlük, ha valamit vétkezett, s megigérte, hogy ezt az egész ügyet az ő jóságukra bízza, s nem fogja megtenni, hogy a keresztény szövetségtől, s az osztrák házhoz való kapcsolatától, amelynek hűségét és életét köti le, akár egy ujjnyira is eltávozzék. A keresztény világ üdvös dolgaiban az ő véleményükkel nem ellenkezik, s nem is fog ellentétbe kerülni az ő lelke, ha jóakarátának az ő ügyeiben és jogos követeléseiben ellene nem szegülnek. Bevallja, hogy tévedett, s ítélete rossz volt, mikor Erdélyből el akarván távozni, a népnek erőszakos gyűlést hirdetett, s elvette a szavazás szabadságát, de kéri, hogy ne legyen neki kárára, hogy most ismét észre tért, s a tapasztalást követi, mely a dolgok tanítója az állam kormányzásában. Tapasztalatból látja, hogy az ország érdekében áll, hogy a népből való fejedelem parancsoljon a maga népének, akinek a nyelve, szokásai, viselete, természete, végre egész élete, s mindazok, melyek megszerzik az alárendeltek szeretetét, nem különböznek semmiben a nemzetétől. Kéri továbbá, hogy jószágos pártfogójánál, Rudolf császárnál, Miksa mint kiengesztelő lépjen közbe, hogy ha őfelsége lelkét a dolgoknak ebben a változásában valami megsértette, az ő meggondolatlanságát bocsássa meg. Mind [Haller] Gábor, mind Trausner nemcsak Zsigmond fejedelem, hanem a főnemesek és a nemesség vezetőinek a nevében is szavakkal és pecsétjükkel lepecsételt levelekkel hűséggel és engedelmisséggel járultak Miksa elé, s jelentették, hogy nem akarnak elszakadni a keresztény szövetségtől; s ha valami ellentét támadt a változás folytán a fejedelmek között, melyről úgy látszanék, hogy széttepi a köztük előbb meglévő kapcsolatot, bármi is legyen az, a méltányosság és a jóakarát alapján egymás között intézzék el, s lelküket fordítsák a kölcsönös szeretet visszaszerzése felé. Ugyanis nem méltányos, hogy személyes széthúzásuknak az átka a keresztény világra hulljék. Mikor Haller és Trausner mindezeket elmondták Kassán, Miksa főherceggel nagytekintélyű férfiak s a háborús dolgokban igen tapasztalt vezérek voltak ott: Básta György, Nyári Pál, Réder Menyhért, s az olasz Ferdinand a Rossis, s mikor ezeknek a tanácsában Miksa válaszolt ezekre a dolgokra, kegyesen felelte: neki soha sem volt szándékában, hogy kardját keresztény vérral mocskolja be, különösen mikor itt van ellenségnek a legkegyetlenebb török, s az a méltányos, hogy ellene ragadjanak fegyvert mindenki egyetértő akarásával. Nem szabad most, jóllehet méltatlan jogtalanságoktól sértve, lelkünket a sérelmek megbosszulására irányítani. Bármi is

ez, inkább a magam, mint a mások hibáira, s a kereszténység hasznára emlékezve el akarom felejteni. Menjen Zsigmond, tegyen és zavarogjon bármennyit, majd egykor a maga állhatatlansága bünteti meg. Miután ezt így elintézték Miksánál, nem sokkal azután a császár követeinek, Szuhai püspöknek és Istvánfinak, akikkel szeliden és jóságosan bántak, s akiket megajándékoztak, megadta a lehetőséget Zsigmond, hogy a császárhoz visszatérjenek. Bár mindjárt Zsigmond visszatérése után körülbelül egy hónapig enyhe őrizetben tartattak Gyulafehérvárt, mégis, mikor ennek a hazatérése okozta gyűlölet megszűnt s elaludt, ismét kegyeibe kerültek, s mindkettő megengesztelődve szabadon bocsáttatott.

Mikor Erdély az Oppelnből visszatérő Zsigmond hatalmába került, a határvárak, kivéve Husztot és Kővárt, s még Várad is, állhatatosan megmaradtak Rudolf császár hűségén. Ezért ezekhez követekül küldték Sennyei Pongrácot, Toldi Istvánt, Giczi Pétert és váltakozva másokat, hogy kérjék: a váradiak Erdély többi részétől ne szakadjanak el, s térjenek vissza ugyanannak a Zsigmond fejedelemnek az uralma alá, akinek [az uralma alatt] voltak eddig is. De minthogy Király György, a vár kapitánya és sokan mások erősen ellenálltak, a követek munkája hiábavaló volt. Míg ezek történtek, azonközben Mehemed pasa, amint megparancsolták neki, állandóan közeledett Erdély elpusztítására. Ettől a dologtól Zsigmond és a vezetők, mivel látták, hogy nem érnek fel annak az erejével, egész lelkükben megzavarodtak, s követekül küldik hozzá Sennyei Pongrácot, Kornis Gáspárt s Palatitz Györgyöt, hogy a színlelés mindenféle mesterkedésével s ígéretekkel Erdélytől Várad ostroma felé fordítsák. S miközben oda tartott, az Erdélyhez tartozó Csanád városát, melyet hiába védett Lugasi Ferenc, elfoglalja. Aradot Selesti János felgyújtotta, s övéivel együtt Váradra ment. Mehemed, amint Várad alá vitte seregeit, ámbár minden erejével törekedett elfoglalására, mégis az állandó viharok záporaitól akadályozva minden fáradsága kárba veszett. Ez a dolog, de legfőképpen az, hogy hagyta magát az erdélyiektől kijátszani, később veszét okozta.

Míg Mehemed Várad alatt fáradozott, ugyanabban az időben a német és a magyar Budát megszállja, a várost kifosztja, s minden erejét megfeszíti a vár elfoglalására, de ennek az ostromnak is ugyanaz volt az eredménye, ami a Mehemednek Váradnál. Mihály is, Oláhország fejedelme, úgy gondolva, hogy fel kell használnia a török távollétét, Bulgáriát egészen

a Haemus hegyig szörnyű pusztításokkal felforgatja. Ezek történtek az ezeröttszáz és kilencvennyolcadik esztendő végén, szeptember, október, november és december hónapokban.

Mikor a törökök és a németek között elcsendesedett a háború, mely minden nemzetközi jog szerint télen szünetelni szokott, Báthori Zsigmond új terveket koholt. A szeretet helyreállításának színlelésével, s a kölcsönös egyetértés indítványával Rudolf császárhoz nagy méltóságú férfiakat küldött: Bocskai Istvánt, a rokonát és Naprágyi Demeter püspököt, hogy jelezzék: Erdélyt újból a császár hatalmába akarja adni, s maga feleségével, Máriával, Oppelnbe akar visszatérni, ha a császár Oppeln hercegséghez odacsatolja Leitomist városát. Mikor a császár helybenhagyta ezeket a kívánságokat, aközben Zsigmond, míg Bocskai és a püspök a császárnál távol voltak, az unokatestvérét, András biborost lengyelországból elhívja, s Erdély fejedelemségét, míg a vezetőemberek a szájukat tátják és támogatják könnyelműségét, neki átjáttsza.

A szerencsének a változékonysága e két fejedelemnél rövid időközökben úgy mutatta meg magát, hogy ugyanazok a fejedelmek, egyik a másik után, most fejedelem, majd száműzött voltak. S nem másért kapta meg egyik a másiktól az országot, mint hogy váltakozva visszaszerezzék, s elhagyják; Zsigmond, mint valami napraforgó, a maga állhatatlansága szerint majd ilyen, majd olyan formára alakította az állam helyzetét. Mindezeket titokban és mások tudta nélkül szokta intézni. Ugyanis tervei és titkai mellett kitartott, s mindazokat, amikről tudott, állhatatos színleléssel szokta elrejtteni. Ez ugyan, ha a mértékletesség határai között marad, ami a jó és a rossz között van, még dicséretet is érdemel. De amint a határokon túllép, akkor bűn, s kárt okoz. Különösen azokat, amik mások véleményétől eltértek, olyan titkosan intézte, s színleléssel annyira elrejtette, hogy sem az íródeákok, sem a főnemesek, sem a tanácsosok, sem a közügyek más intézői nem sejtették meg a dolgot. Egyedül végezte ezt a munkát, minden segítséget távoltartva magától, nehogy idő előtt kitudódjék, hogy mit készül tenni. Mert nem bízva övéinek vagy a tudásában vagy a hűségében, nem szokta terveit előbb kihirdetni, csak ha már szinte a végére járt ő maga, s mikor már semmi változtatást nem tűrhetett a dolog.

Ebből az származott, hogy mikor a legbölcsebb tanácsosainak intelmei biztos indokolással meggyőzték és tévedésének beismerésére kényszerítették, maga is belátta bűnét, s helyt

adott a bűnbánatnak, de már csak akkor, amikor tervét megváltoztatni nem lehetett s szándékától, melyet már majdnem végre is hajtott, nem térhetett el, csak önbecsülésének feláldozásával és sokaknak pusztulásával. Ilyen gondolatokkal tette Erdélyt Rudolf jószágává, ilyen dühöngéssel mérsároltatott le tizenhatot a vezető főurak közül, ilyen elégedetlenségtől hajtván fordult Oppeln felé, lelkének ilyen állhatatlansága miatt tért onnan vissza, ilyen állhatatlanság miatt adta át a fejedelemséget a biborosnak, egy szóval: lelkének vakságával tönkretette az országot. A tanácsok megfontolásában hirtelenek és meggondolatlanok, a végrehajtásban, ha valami tetszett neki, makacsnak és lebeszélhetetlennek, a beszédben dagályosnak, az ügyek helyes intézésében szerencsétlenkezőnek lehetett őt látni. Továbbá, noha szavain úgy látszott, hogy bölcs, [mikor a szavaknál] tovább [kellett mennie], minden helyes belátás elhagyta. Kezei alatt születtek ugyan mindenféle javaslatok, de nagyon haszontalanok, semmi bölcsességet nem mutattak és semmi állhatatossággal meg nem erősítettek voltak. Mikor ezeken és másokon töprengett, nem használta fel titkos ügyeit intéző hű emberét, nem kancelláriai tisztviselőjét, kinek a kezével szoktak írni, nem valamelyik gyorsíróját, akinek hűségére rábízhatta volna lelkének véleményét, nem a kancellárját, aki minden titkos dologban a második a fejedelem után, sem senkit, az ő belső munkájában részes embert. A titkosabb leveleket a maga kezével szokta írni, noha a betűk csinos vezetésében nem nagyon jeleskedett, s a levelet gyantával kevert vörös, úgynevezett spanyolviaszk pecsétjével igen erősen leragasztotta, hogy ne lehessen felbontani, s gyűrűs pecsétjének háromszoros felerősítésével szokta megjelölni. A tudományokban, mind a beszédben, mind az írásban, igen nagy készsége volt. Mert a latin nyelvet kora ifjúkorától kezdve már annyira a magáévé tette, hogy a beszédben éppen olyan ékes szónoklattal fejezte ki lelke érzelmeit, mint az írásban elegáns stílussal s ezeknek a segítségére támaszkodva hajtotta végre – mindenki tudta nélkül – a szándékait. Ezért ha meggondolatlan tettei és erkölcei nem csúfítanak el egyéniségének képét, ezen kor leghíresebb fejedelmei között lehetne emlegetni. Hogy terveit a lelkében makacsabban visszatarthassa, ahhoz hozzájárult még az is, hogy nem lágyult el a vendégeskedések fényezésében: keveset és óvatosan ivott, s az ivásban a szükségre s nem kívánságára volt tekintettel. Egész életében semmi sem volt becsülendőbb, minthogy sem

sok, sem vegyítetlen bort nem ivott, mert ha ez a hiba is hozzájárult volna lelke többi hibájához, nem lehet kimondani, milyen veszedelembé taszított volna minden magán és állami dolgot. Távoltartotta magát az alchymiától, mely művészet, ha ugyan művészet és nem inkább üreslelkű gazembereknek a játékszere, ebben az időben sok embert fosztott meg eszétől és vagyonától. S noha nem hiányoztak, akik Zsigmondnál is megpróbálkoztak ezzel az örültséggel, mégis sem eszét, sem pénzét nem adta erre. Ha adta volna, bizonyára minden magán és állami vagyonát hiú reménységgé és korommá kotyvasztotta volna.

Tehát Zsigmond sem kényszerítve, sem rábeszélve, sem valami erőszak vagy mások tanácsa által vezetettve, hanem csak – mint mindig – a maga eszétől felindítva, miután önként lemondott tisztségéről, s a biborost állította a vezető helyre, az összes rendek s a nemesség, akik jelen voltak és a száz városok bírái az új fejedelem engedelmességére tértek. Először maga a biboros fejedelem március 30-án, miközben Sennyei Pongrác mondotta előre az eskü szavait, a rendeknek esküt tett, s azok viszont neki. Akik távol voltak, azokat is kényszerítették, hogy ugyanezen fejedelem hűségére esküdjenek. Így Zsigmond, lemondva fejedelemségéről s letéve minden hatalmát, magát a polgári rendbe taszította és magánemberré lett, minden idők ritka példajaként. Oly nagy volt ennek az embernek a lelki nagysága, hogy ő, aki annyi híres tanácsos meggyilkolásával bemocskolta nemességét, annyi igazságtalan tétével maga ellen kihívta mindenki gyűlöletét, a legnagyobb igazságtalansággal sokaknak a vagyonát elkobozta, vaktában belevetette magát a török háborúba, a szabad városok menteségeit megsértette, koholt okokkal sok embert kiforgatott helyéből és vagyonából, s méltatlanokat a legnagyobb méltóságokba emelt: türte, hogy a tömegbe kerüljön, a nélkülözésbe, s hogy hátralevő életében oly nagy hatalom után üres árnyék, s méltóság nélküli név legyen. S végül az uralmat nem a fiának vagy szerető testvérei valamelyikének, hanem unokatestvérének adta át, aki kétes és bizonytalan megengesztelődéssel mutatta nem egészen teljes szeretetét. Ennek a testvérét, Boldizsárt, méltatlanul kivégeztette, a másikat, Istvánt keserves száműzetéssel sokáig kínoztta, özvegy anyjukat, s többi fiait, akik anyjukat szerencsétlenségében követték, mindenféle kellemetlenkedéssel zaklatta, a haza ölelésétől s övéinek látásától hosszú ideig megfosztotta, mégsem félt a hamisan megújult szeretet megváltozásától, s attól a lehetőségtől, hogy

valamikor bosszút állanak rajta. Pedig mindezek, amikről Zsigmond azt gondolta, hogy soha nem következnek be, valóban nagyon közel voltak a bekövetkezéshez, s hogy ne történjenek meg, a halál végzetes ereje lépett közbe, mely a bíborost idejében elragadta. Azonban mindezek nem voltak Zsigmond előtt homályban, mikor feltette magában, hogy Erdélyt átadja unokatestvérének, de bízva a testvéri kegyességben azt remélte, hogy minden bűnét jóvátette. Azt is megfontolta magában, ami biztos volt, hogy a fejedelmek és a nép hajlandósága inkább más felé hajlik, mint feléje, mivel sokaknak a gyűlöletét vonta magára, amit már azelőtt is nyilvánosan bevallott, mikor Oppelnbe készült távozni. Ezért a jelenlegi gyűlölet megnyihítésére okosabbnak tartotta, ha kivonja magát mindenki közös gyűlölete alól, s a ragyogó és erős ifjúságban virágzó, szelídlelkű, s a szeretet kiérdemlésére nála alkalmasabb bíborosra ruházza Erdély fejedelemségét.

Ezeket így elvégezvén, mikor mindenfelé ismeretessé vált, hogy a minap még száműzött Báthori bíboros nemcsak hogy visszatérhetett hazájába, hanem fejedelemmé is lett, azonnal sok kiváló embernek az üdvözlése érkezett az ő ünneplésére részben levelek, részben követek útján, s nemcsak Erdélyből, hanem Lengyelországból is. Ő az üdvözlők sűrű tömegén keresztül távozott el Zsigmonddal együtt a gyűlésről, hogy a magán- és állami dolgok helyzetét megbeszéljék.

Miután Báthori András felvette a fejedelemséget, úgy látott, hogy a megrontott és megzavarodott erdélyi helyzet rendbehozására minden alkalmasabb lesz, de az emberi reményeket a kérlelhetetlen végzet nem sokkal később minden utód számára emlékezetes csapással tönkretette. Ugyanis az emberi szellem hiába fáradozik, mikor az égi előrelátás az ellenkezőre törekszik: s ennek a jelenlevő ereje minden emberi törekvést egy pillanat alatt megghiúsít. S noha András fejedelem, mihelyt tisztségébe lépett, a legteljesebb buzgalommal fordult az ország helyzetének kialakítása felé, mégsem tudta elkerülni, hogy fejedelemségére gonoszul ne támadjon rá az ország balsorsa. Nem hiányoztak a főnemesek közül és a nemességből olyanok, akik az inkább erővel behelyezett, mint szabadon választott fejedelemtől némán elfordultak, s lelkükben máltatlankodtak, mert Zsigmond a szavazás szabadságát annyiszor elvette, s erőszakkal, fegyverekkel, gonosz cselszövésssel s gyilkosságokkal bemocskolta. Sajnálták, hogy a választás szabadságát, melyet sok munkával és vérrel szereztek meg őseik s adtak át az utó-

doknak, oly gyalázatosan tetszése szerint eladhatóvá tette Zsigmond s az emberek száján rabságba kényszerítette.

Ezért rögtön, amint a fejedelemségbe lépett András, sokan titkos cselszövással az ő megejtésére kigondolt viszálykodással gyötörték a becsületes fejedelmet. S ezt az alkalmat megragadva, Mihály oláh vajda elpusztította fejedelmével együtt az erdélyi fejedelemséget. Ez a csapás, amint az erdélyiek számára pusztulás volt, úgy mindenki másnak bizonyíték lehet, hogy soha nem lehetünk annyira biztosak a kedvező körülményekben, hogy ne tudna a sors szerencsétlenségbe taszítani. Most érdemes lesz megismerni, hogy a hazának ez a veszedelme milyen fejlődéssel jutott el a véghez.

Bocskai és Náprágyi az erdélyieknek oly alkalmatlan állhatatlanságát a maguk veszedelmeként fogták fel, haboztak, félték s izgatottan keresték, hogy ettől a szerencsétlen következtől mi módon szabadulhatnának, míg nem a császár inkább a maga kegyességére, mint Zsigmond könnyelműségére gondolva, a követeket, biztos feltételekkel kötelezve, szabadon hazabocsátotta. De Bocskai inkább a hűségét követte, melyre Rudolf császárral szemben kötelezve volt, nem kereste András fejedelem kegyeit, s jóllehet nagy javakat hagyott el, Magyarországra költözött. Zsigmond Lengyelországba távozott, Mária Krisztierna, akit Zsigmond meggondolatlanul vett el, kétszer elhagyott s kétszer visszavett, Erdélyt és vele együtt férjét elhagyta s anyjához ment vissza Stiriába.

Már közel volt a nyár, s a napéjgyenlőség közeledett, mikor Malaspina püspök buzdításaival rávette András fejedelmet, hogy kérje a római császár szövetségét. Nem akarata ellenére tűrte, hogy ehhez a párthoz vezessék. Ugyanis már előbb hajlamos volt a török barátság visszautasítására, s csak alkalmat keresett, hogy ezt kedvezőbben hajthassa végre. Ennek a tervnek a végrehajtásánál, mielőtt az egész nép beleegyezését kérte volna, előbb a tanácsosok közül a hatalmasabbakat avatta be tervébe titkos megbeszéléseken. Ezek közül a néhány hónappal korábban a tanácsba hívott Kornis Gáspárt, Bornemissza Boldizsárt s Alárd Ferencet, ezeket az igen bölcs férfiakat s még néhány mást akart a dolgok intézésében társává tenni. S a tanácsi határozatot nem akarta a gyűlés ideje előtt közhírré tenni, nehogy a nép, melynek tulajdonsága az esztelenkedés, meggondolatlan zavargásokkal tiltakozzék a nem várt határozat ellen. Látta pedig a bíboros fejedelem, hogy mennyire a keresztény világ és Erdély épülésére lesz az, ha a római pápa és a felséges császár

fenségéhez csatlakozik, melyet szentül tisztelt s tudta, hogy a legfőbb vezetők gyülekezetébe befogadva, teljesen a pápa baráti körébe kerül, s ezért nem határozhat istentelen bűnnel olyat, ami annak az akaratától különbözik, akinek a tekintélye kormányozza a keresztény világot. Félt: ha nem engedelmeskedik, őt és az összes, a török szövetség mellett kitartani törekvő erdélyieket a pokolba átkozza s kegyetlen csapással kiközösíti. Tudta, hogy Lippát és a környező részeket, melyeket Zsigmond fegyverrel Erdélyhez csatolt s a törökök istentelen szolgaságából megszabadított, nagy szégyenére és nevének s hírének megvetésére nem tudja megtartani, mivel a törökök visszakövetelik, más feltétellel pedig nem köthet velök szövetséget.

Azt is biztosan kiismerve tudta, hogy Rudolf császár az ismételt bántalmak s a nevét és fenségét ért méltánytalanságok miatt bosszúra törekszik s jogát Erdély visszaszerzésére, mint-hogy a minden tisztességes feltételt megszegők akaratával nem tudja, akaratuk ellenére, erőszakkal fogja kicsikarni; s az is felvetődött, hogy ha Erdély valami bajba jut (minthogy az emberi dolgok kimenetele bizonytalan) s a római pápa méltatlankodása miatt kizáratnék a szent előljárók tanácsából, nem volna többé számára hely az egész keresztény világban, ahová lábát letegye. Az a dolog is eszébe jutott, hogy nem tisztességes és nem hasznos, hogy akár akarja, akár megtegye azt, hogy az álnok török nemzet segítségével védje meg Erdélyországot. Azt remélte, hogy ő is elviselhető feltételekkel lesz képes békét kötni a császárral, a legkegyesebb fejedelemmel, s ezek neki tisztességesek, az egész országra s a teljes keresztény világra pedig üdvöthozók lesznek.

Ezeket és ilyeneket latolgatott lelkében izgatottan a bíboros és nemcsak a kedvező dolgokat, hanem főleg a lehetőségek bizonytalanságát mérlegelte sok gondolkozással; végre szilárdan annál a véleménynél állapotodott meg, hogy az istentelen és hűtlen töröknek mielőbb fel fogja mondani a barátságot s magát és Erdélyországot teljes lelkével a keresztény párt védelmére vezeti. Olyan szilárd és elhatározott volt ebben a véleményében, hogy noha tudta, hogy a népszerűségnek legnagyobb ellensége a konokság, mégis eldöntötte és elhatározta lelkében, hogy ha a legközelebbi gyűlésen nem tudja rávenni a népet ennek a kérésének a teljesítésére, nem fogja az embereket mészárlásokkal akaratuk ellenére kényszeríteni a török háborúra, mint Zsigmond tette, hanem önként lemond a fejedelemségről, hamarabb hagyja el az uralkodást, mint szándékát, s

visszatér Lengyelországba: rá akarva bízni az erdélyiekre, hogy helyébe válasszák meg azt, akit akarnak. Hogy pedig ezért a tervéért a színlelés minden gyanuja nélkül dolgozhassék, a Halász melléknevű Musztafát, a török császár követét, s az epiruszi Albán, Aulonából származott Huszain csautzt, akik már másodszor vagy harmadszor jártak az egyetértés fenntartásának reményével Gyulafehérváron, s akiket a bíboros fejedelem sokáig ennek üres reményével tartott, Malaspina püspök és a tanácsosok jelenlétében maga elé hivatta s követeléseiket megtagadva, hazaküldte, megmutatva ezzel nekik, hogy titkos ellenségből nyílt ellenséggé lett. Ezt mondta: Mivel a ti szultánok Lippa és Jenő határvárait, melyek régtől fogva a miénk voltak, s most a fegyverek jogán a mi birtokunk, azokat ő, mintha sajátja volna, magának követeli, sem az adót, mely a mindkét részről kezdett háború értelmében megszűntnek tekinthető, nem engedi el nekünk, sem más kívánságainkat nem akarja teljesíteni, s inkább akarja a háborút, minthogy tisztos szerződésnek a feltételei mellett velünk békét tartson, ezért mi a fegyverszünetet, melyet eddig vele tartottunk, megszűnni hagyjuk s elhatározzuk, hogy megkísértjük, mire képesek a fegyverek, amelyeket magunknak nemcsak jogosaknak, de szükségeseknek is látunk. Ezért a ti császárokat tegye meg, hogy a maga dolgáról gondoskodják, a többiekben nem fogjuk tűrni, hogy jogainkat megsértse, s rabszolgaságba taszítson: reméljük, hogy meglesz az, hogy az Isten a jogos és kegyes háborúhoz megadja a támogatását és segítségét. Így a bíboros mintegy a háború megújítására megfúvott csatakürttel ezen követek útján a török szultánnak felmondta a barátságot.

Hogy Rudolf császár is megismerje és megtudja ezt a Malaspina püspök közbenjárásával és közreműködésével történt ünnepélyes dolgot, az ünnepélyesen megesketett Kokas Istvánt, ugyanazt, akit nemrégiben Lengyelországba küldött, a bíboros a császárhoz küldte Prágába szeptember havában s általa engedelmességét és lelke hű buzgalmát felajánlotta, s megígérte, hogy a keresztény párttól sem ő, sem Erdély soha el nem pártol. Csak a császár is s a pápa siessenek segítségükkel és pártolásukkal az ő fáradaimaikat, melyeket a keresztény ügyért vállalnak, támogatni. Amint István a követséggel megbizva Prágába, majd Pilnába ért, ahol a császár akkor tartózkodott, igen csiszolt beszéddel (melyet sokak keze lapozgat) megtárgyalta a császárral a szent szövetség ügyét. S ámbár az

annyiszor megtett elpártolásnak az ismerete s a jövőbeli hűségben való bizalmatlanság miatt alig lehetett hinni, hogy a császár leereszkedjék s az erdélyieknek megbocsásson és a saját jogaitól elálljon: mégis István várakozás ellenére olyan megbocsátóvá és elnézővé tette a császárt, hogy András fejedelemnek és az erdélyieknek, akiket egész Németországban gyűlöltek, teljes pártfogást és szeretetet szerzett. A biboros követelései egy kissé nagyobbak voltak, de mégis nem volt nehéz a jogos méltányosság szerint mérsékelni. Ezek között volt, hogy ha a biboros fiúörökös nélkül távozik az élők sorából, Erdélyre való minden joga és uralma a nőágra is éppúgy száll, mint a fiágra. A továbbiakban a régebbi prágai egyezségeket, melyekben Zsigmond Rudolf császárral megegyezett, mind elismeri és megerősíti. Azonban mielőtt ennek a szerződésnek a pontjait a császár által helybenhagyva s beleegyezésével megerősítve látta volna [Kokas] István, közbejött az oláh Mihály álnok háborúja, mely a kezdődő egyetértés függőben lévő reményét Erdélynek s magának a biborosnak szörnyű pusztulásával később tönkretette.

Minthogy a kezdődő megegyezés menetéről Mihály, Oláhország vajdája, ez az éles, de nagyon fortélyos szellemű, s inkább háborúra, mint nyugalomra vágyó ember vagy nem tudott, vagy azt színlelte, hogy nem tud, megragadva az erdélyi fejedelemség sokféle változása által adott alkalmat, lelkét Erdélynek a saját hatalma alá való hajtására irányította, s miután létrejött az esküvel megerősített szerződése Rudolf császárral, még akarata ellenére is kényszerült erre. Meggondolta ugyanis magában, hogy ha Erdély a török védelmére bízza magát, onnan biztos vég fenyegeti őt, s vagy a törökök, vagy az erdélyiek vagy a moldovaiak részéről mihamar veszedelembe jut, minthogy a német a közbeeső Erdély miatt nem tudja katonákkal és pénzzel segíteni, s a maga erejével nem tudja a háborút a törökkel újra kezdeni, mert nagy távolság választja el Oláhországot Németországtól és Magyarországtól. Ilyen megfontolásokat szem előtt tartva kezdett minden szomszédos tartományból, s mindenekelőtt Erdélyből sokkal több katonát gyűjteni, mint valaha azelőtt: mindenféle gyalázatos tettek miatt menekülő nemeseket, főbenjáró összeesküvést merészelőket, s más efajta zsoldosokat, akik testük vagy lelkük valami erejével kiténtek, gyűjtött a seregébe. Rudolf császár a zsold kifizetésére hatalmas mennyiségű pénzzel támogatta, mert haragudott Báthori Zsigmondra és valamennyi erdélyire, hogy egyik sértést a másikra halmozva az előző évben az Oppeln-

ből visszatérő Zsigmondot nemcsak visszafogadták, hanem ismét a fejedelemségbe helyezték. S nem elégedtek meg azzal, hogy egyszer, s még egyszer megszegték a hűséget, hanem azon felül, mikor Zsigmond lemondott a tisztségről, helyébe András bíborost választották, felrúgva és visszautasítva az örökösödési szerződést, amelyet az előző években a császárral kötöttek, s esküvel megerősítették. S ami nemcsak az Isten, minden szerződés védője, hanem az emberek szemében is gonosz és istentelen, az a gyanú [merült fel], hogy a keresztény szövetségtől elpártolnak s a törökkel új szövetségre lépnek. Zsigmondnak és a bíborosnak állhatatlan magaviselete miatt a császár annyira kitartott szándéka mellett, hogy inkább akarta Erdélyt a háború minden csapása által elpusztítva látni, mint lehetőséget adni valamilyen mozgalomnak az elpártolások megisméltésére és sokasítására. A császártól küldött pénzt, melyet hetvenezer forintnak mondtak, a bíboros és Zsigmond beleegyezésével, Kolozsváron is fogadva szekereket és őrzőket, április havában Rác György vitte el Mihályhoz.

Tehát az annyiszor ismételt elpártolások miatt érzett bosszúságában, mint látszott, a császár jogos méltatlankodásba tört ki, s megbízta az oláh Mihályt, hogy amint jó alkalom kínálkozik, minden erejét és bölcsességét szedje össze Erdély elfoglalására és kötelelességre kényszerítésére.

Mihály, ez a nagy tehetségű s dicsőségre vágyó ember a felajánlott országot nem utasította vissza. S az látszott számára a legjobbnak, ha még mielőtt a bíboros a nemrégiben elnyert országban megerősítette volna a helyzetét, váratlan rohammal megtámadja, miközben ügyei terhével birkózik. Így abban a tervben egyeztek meg, hogy Magyarország felől Básta György, a kassai királyi helytartó, mind maga, mind az ország katonasága hatalmas erejével rendelkező férfi, aki később szörnyű pusztítással tiporta el Erdélyt, s Bocskai István, aki néhány hónappal előbb a bíboros gyanakvása miatt Erdélyből Magyarországra költözött, a váradiak s minden szomszédos terület erejét összeszedve, s maga mellé véve a német őrségeket, megtámadják Erdélyt. Ekkor egy és ugyanazon időben Mihály is váratlanul betör, hogy ily módon a bíboros, miután erejét megosztották, he legyen képes mindkét ellenség visszaverésére. Ebben az ügyben Mihály néhány nappal előbb a császárhoz küldött egyet bojárjai közül, akinek Sztojka volt a neve, s nagy volt a bölcsesége és övéi előtt a tekintélye, s általa biztos napot akart meghatároztatni, hogy azon mindkétfelől megtámad-

ják Erdélyt, nehogy a hadjárat különböző időben való megkezdése a várt eredményt meghiúsítsa.

A császár visszaküldve Szatmárra Sztojkat, azt felelte, hogy majd a kassai helytartó által később fogja neki megmondani, hogy mit akar. Ezenközben a császár Székely Mihály szatmári kapitányhoz levelet küldött, s megparancsolta, hogy mindarról, ami a hadjáratához szükséges, idejében gondoskodik.

A császár András fejedelem követsége miatt, mint az várható volt, várakozó álláspontra helyezkedett és szándékától elállott, mert inkább akarta baráti szerződéssel, mint a keresztény nép vérével lecsendesíteni és megszüntetni az ellentétet. E közben Mihály, nem tűrve a halasztást, s nem várva meg a német segítséget, mely tömege és késlekedése miatt lomha; hogy ilyen nagy dolognak a dicsőségét elsőnek s egyedül arathassa le, nem a császár parancsára ugyan, de nem is akarata ellenére elkezdte a háborút és szerencsésen be is fejezte.

Eközben András fejedelem Mihálynak azonnal hírüladta követ útján, hogy a keresztény párthoz csatlakozott, a töröktől elvette a megegyezés minden reményét s titkos ellenségéből nyílt ellensége lett. Kéri, hogy annak a békének a ténye, melyet Rudolf császárral kötött, ne legyen neki kárára: vele szent és sérthetetlen barátságban és szomszédságban akar élni. De Mihály a katonai gyakorlat és az oláh hitszegés által kitanulva, mindenre, amit a bíboros üzent neki, szemet húnyt: azt mondta, hogy ő is kölcsönös egyetértésben akar vele lenni, s a vele szemben méltányosnak mutatkozó Erdélynek minden készségével, amit csak a tisztesség kíván, fog válaszolni, s nem fog olyasmit tenni, hogy a hálátlan lélek valami bűnével megrontsa a lelkiismeretét. Azon fog fáradozni, hogy a vendégszeretetért, amelyet egykor, legnehezebb napjaiban tapasztalt a jóra érdemes Erdély részéről, a hálának mindenféle fajtájával megfizessen. E szavainak kecsegtetésével oly szilárd hitet támasztott a bíborosban, hogy katonaviselt férfiakat, régi és újonc katonákat, s csapatvezéreket kérhetett tőle levelek s követek útján. A szász városoktól dobokat, fegyvereket, zászlókat s más háborúhoz szükséges dolgokat kért, kieszközölve megvett, s gondoskodott róla, hogy Oláhországba szállítsák. A tisztalelkű bíboros semmi rosszra nem gondolva sok ajándékot küldött neki, s oktalanul fegyvereket adott, hogy annál jobban felszerelve harcoljon később ellene. Azonkívül sokakat, akik Mihálynál vagy lovon vagy gyalogosan katonáskodni akartak, tisztességgel elbocsátott szolgálatából, s aki a vajdájá-

hoz akart menni, annak – nem tudva, hogy mi készül – vonakodás nélkül lehetőséget adott a távozásra. Mindezeket a fenyegető veszedelemre nem gondoló bíboros olyan őszintén intézte, hogy mikor a kéme, s más, a bíborosért buzgólkodó emberek jelentették, hogy ezzel a háborús készülődéssel Erdélyre gondol Mihály, s lelkét és szemét egyaránt annak elfoglalására irányította: tehát a bíboros mindent idejében erősítsen meg őrségekkel, a biztonságot végső veszedelemben s bajjal teljesnek lássa, vigyázzon a maga jólétére, s gondoskodjék a hazáról: a bíboros mégis bízva annak a szerződésnek a kötelékében, amely közötté és az oláh között fennállott, semmi hitelt nem adott e beszédnek és pletykáknak, s inkább akarta, hogy belevesse magát valami veszedelmes kockázattal tele dologba, mintsem annak hűségében kételkedjék. De a hír napról napra terjedt, ami a fenyegető bajoknak gyakran igaz előfutárja s minden ember fülét szóbeszéddel, száját rémhírekkel töltötte meg.

Ezért végre is jónak látta a bíboros fejedelem, hogy követet küldve megtudakolja s kikémlelje a vajdának a szándékát: nehogy, míg az elterjedt hírek nem hisz, az egész ország veszedelembé jusson, s a gondatlan biztonságot késő és haszontalan bánat kövesse. Sennyei Pongrácot küldötte, ezt a tanácsi rendű férfiút, a fejedelmi udvarmestert, akit előljárónak címeznek, s ezt a vajda, Tergovistban, fejedelmi palotájában, miközben katonák toborzásával foglalkozott, tisztviselőinek nagy gyülekezetével, nyájasan fogadta. Sennyei kérte, hogy ne hagyja a bíborost remény s kétség között lebegni, s az istentelen híresztelést, mely már nemcsak Erdély-szerte, hanem azon kívül is mindenfelé elterjedt, lelkének őszinte megnyilatkoztatásával cáfolja meg: nehogy, míg a németekkel kötendő szerződés dolgában kétségben vannak az erdélyiek, onnan támadjon valami ellenök, ahonnan és akitől a legkevésbé illik. Erre a vajda így szólt: látom, hogy szerencsétlen csillag alatt születtem, hiszen a bíboros fejedelem még esküm után sem tud hinni bennem, noha alig van lekötözöttjei között valaki is, aki vele szemben hívebb, s szolgálatára és a néki való engedelmességre készebb legyen, mint én. Milyen hálátlan, mennyire minden emberieségből, kegyességből és vallásosságából kivetkőzött lennék én, ha Erdélyt, mely engem atyai jóindulattal ölelt magához; ha Zsigmond fejedelmet, aki engem a törökök torkából kiragadott; ha ennek az országnak többi polgárait, akik valamikor engem, mint száműzöttet

nyájasan és bőségesen ellátva fogadtak, támogattak, védtek, valaha is kivetném a lelkemből, s nem viszonoznám hasonlókcal a szolgálataikat, melyekkel mind kedvező, mind kedvezőtlen sorsomban elhalmoztak? S hogy mivel tartozom András fejedelemnek, az én legkegyesebb pártfogómnak, azt magam is eléggé látom, mert nemcsak pártfogoltjai közé, s hűségébe és szeretetébe, hanem a legbelsőbb barátságába is befogadott. S milyen lenne az én jövőendő uralkodásom, milyen veszedelmekkel teljés, ha Erdély testétől elválnék, mikor annyi ellenség vesz körül? Ezért kérem a bíborost, az én uramat, minden kötelékre, ami a pártfogoltat a pártfogóhoz, minden szentre, ami embert az emberhez köt s könyörgök, vessen ki a szívéből minden gyanakvást, hagyja el a gondot, ne okozzon magának is nekem is e felől izgalmakat, s higgyen az eskümnek, hiszen akár eskü nélkül is hihetne. Így beszélt Sennyeihez, s miközben nagy izgatottságának kifejezésére, hitelt akarván szerezni, keresgette a szavakat, könnyeket is hullatott, nyomorúságának és szerencsétlenségének kifejezéséül, mert olyan szomorú helyzetbe jutott, hogy a keresztény fejedelem, az ő szerencsésjének apja nem tartja hűségét elég őszintének.

S nehogy valami hiányozzék a rábeszéléshez, a megismételt eskükhöz átkokat csatolt; ha csalni akarna, szálljon rá az alvilágnak minden kegyetlen büntetése, ha nem áll teljes erővel és szívvel a szerződés és szövetség mellett, átkozott és becstelen legyen minden kor előtt, az Istent olyan ellenségnek tapasztalja, olyan nyomorúságba jusson, hogy fiának húsát kényszerüljön enni, vérét inni, ha tudva hazudik. Ez a thyestesi átok, mikor a vajda szájától a bíboroshoz jutott, minthogy mind természete, mind a vallás tanításai miatt hajlamos volt a hivésre, gyanúját teljesen eloszlatta.

Így Sennyei nem sok nap mulva innen visszatérve nemcsak András fejedelemmel hitette el, hogy semmit sem készít ellene a vajda, hanem életével állott jót, hogy ilyesmire soha nem is fog törekedni, hiszen tudja, hogy minden buzgalmával, szeretetével, engedelmisségével s kegyességével András lekötelezettje, továbbá, hogy nem szabad senkinek az ő hűségében kételkedni. Annyira hitt, s annyira hitet tudott kelteni, hogy a bíborost nemcsak megnyugtatta, hanem jó reménységgel is töltötte el. Ebből az származott, hogy a bíboros helyesebbnek találta magát és az országot veszedelembé taszítani, mintsem a vajda hűségében, vagy inkább hűtlenségében kételkedni. És Sennyei, ez a nagyon becsületes s őszinte ember, hagyta, hogy az a

cselszövő, mindent a maga haszna szerint mérlegelő, s a maga természete szerint értékelő ember rászedje. De akármilyen is volt, kit nem tudott volna olyan szörnyű átok tévedésbe ejteni? Mert mikor az emberek közötti kölcsönös hűség biztosítására semmi kötelék nem lehet erősebb a nemzetek közös joga szerint, mint az Isten és az emberek tanuságával szentesített eskünek a szentsége: valóban nincs ezen túl már semmi kötelek, amivel biztosítsák a kölcsönös hűséget. Ezért aki a hűséget megszegi, a közös élet, az emberi szövetség biztonságát dönti meg, s az álnoksággal, mellyel a másiknak cselt vet, inkább az Istent sérti meg, akit előbb tanúnak hívott, mint az embereket. Így Sennyeit becsapta a Mihály ravaszága, s tovább terjesztve a bizalmat, a fejedelmet is ugyanabba a kelepcebé ejtette.

Ezért András fejedelem elhagyva minden Mihály elleni gyanakvását, részben vadászatra, részben más szórakozásokra adta magát, amint az békés időkben szokás. Gyakran lelke örömeire behatolt a legkiesebb völgyek mélyére, mint ahogy a boldog gazdagoknál szokás, s halászattal foglalkozott, a tiszta folyókban, melyek az országot öntözték, szokatlan nagyságú, s egész testükön piros pettyekkel csepegtetett pisztrángokat halászott nagy buzgalommal. S hogy gyönyörűségében semmi hiánya ne legyen, ugyanott konyhát is állított fel, s nemes borral, pompás nyalánságokkal vendégséget rendezett. Ezeknek a lakomáknak a kedvességével szokta szellemét gyönyörködtetni, mohóbban, mint illett volna. Mikor otthon volt, semmit sem mulasztott el, ami az ország vagy a város ügyeihez tartozónak látszott: a paloták romlásait helyrehozatta, a meglazult cserepeket támasztékokkal megerősíttette, a nagyobbik épületben a csarnokot és a tanácstermet, ahol a szentmisét hallgatta, egész széles nagyságában oszlopokkal megtámogatta. Elhatározta azt is, hogy az Ompoly-folyó egy részét, mely a várostól hat mértföldnyire folyt, Sárd várostól több, mint háromezer lépésnyi hosszúságú árokkal a pusztán csak a vízhiány miatt lakatlan városi mezőre, Gyulafehérvárra vezeti. S jóllehet minden buzgalommal törekedett határozatának véghezvitelére, odarendelve a környező községekből falusi munkásokat, s egy mérnököt és vízvezetőt, az olasz Genga Simont alkalmazva az árok vezetésére: mégis, vagy a vízvezető tudatlansága miatt, vagy mivel más okok okoztak késedelmet, kevéssel azelőtt, hogy Mihály betört, elállott szándékától, miután előbb néhány ezer forintot hiába kiadott

Simonra és a munkára. Még ma is megvannak a megkezdett munka hiábavaló maradványai. Különösen azt a részt akarta átvágni, amit földszorosnak neveznek, s melyet mindig kárba vesztett munkával próbáltak meg, s mindig a fejedelmek veszteségeiről nevezetes munka volt.

Azonközben, míg a háború előkészítését Mihály cselszövés-sel, s színleléssel intézte és András fejedelem semmi olyat nem mutatott, mintha háborút várna s szerencsétlen biztonság-érzetet táplált lelkében, a Sebesnél összegyűjtött tábor lassan-ként széteszlott, a nemesek maguk ügyeinek intézésére el-távoztak, mivel a bíboros semmi fegyelmet nem gyakorolt, s aluszékonyan intézett mindent.

Azt mondják, hogy néhányan a szász városok közül Mihállyal összeesküdtek a Báthori uralomnak Erdélyből való kiűzésére. De míg ezek a füsttől féltek, lángbaborultak: mi-helyt a barbár zsarnok Erdélyt megszerezte, a szászokat, éppúgy, mint a többi országlakókat, először pusztítással, azután az adók kegyetlen behajtásával gyötörte. A szászok azzal az ürüggyel segítettek Mihálynak, hogy ők visszautasítani kívánták a bíboros-nak legutóbb esküdt engedelmességet, s mindenek előtt inkább akartak az régi hűség őrzőinek látszani, mellyel az előző években ők, s az egész ország Rudolf császárnak lekötelezték magukat. Mert mikor Mihály Erdély elfoglalásában és a hűsége kényszerítésében Rudolf császár nevére hivatkozott, a szász-okat, akik ezen a párton állottak, mindjárt a dolgok első vál-tozásakor könnyen magához vonta. Az eléggé biztos, hogy mikor Mihály habozott, hogy a maga oláhjai közül küldjön valakit a császárhoz, félve, hogy a bíboros elfogja, Hersel Kristóf brassói polgár, azon város egyik bírójának testvére ment el, aki üzlet ürügyével Prágába vitte a császárhoz az Erdély és a bíboros tönkretétele ügyében írt levelet. S nehogy ilyen nagyjelentőségű ügyet fizetés nélkül bízson hűségére, azt mondják, hogy útipénzül száz aranyat adott neki. Prágá-ban is bőségesen megjutalmazta a császár s megbízással újra visszaküldte Mihályhoz.

Így álltak Erdély ügyei és senki sem félt a fenyegető ellenségtől. A bíboros október 18-ra, mely nap szent Lukácsnak volt szentelve, mikor már az év őszre fordult, de a levegőnek a hőmérséklete módfelett enyhe volt, minden rend számára gyűlést hirdetett Gyulafehérvárra, hogy határozzanak mind-arról, ami az ország jólétét illeti. Alig két napja kezdték tartani a város nagyobbik épületében a gyűlést, mikor íme az oláh

Mihály hatalmas seregekkel átkelve a hegyeken és hágókon, Erdélybe merészkedett. A váratlan veszedelemtől mindnyájan megrémültek, s a bíboros fejedelem, aki azelőtt mindent hanyagul hallgatott meg, most végre felrettent és a saját ügyében munkálkodott. Láttá, hogy elhagyva a félelmet a maga lélekjelenlétéből kell segítséget merítenie. Azonnal parancsot küldve az ország minden részébe szigorúan kihirdeti, hogy minden késedelem nélkül, s a hamarnál is hamarabb, éjt-napot egygé téve az egész nemesség, az egész katonai rend a szászsebesi táborba fegyveresen gyűljön össze, hogy innen az oláh ellen menjenek. Gyorsaságra van szükség, közös veszedelem fenyeget, a dolog nem tűr semmi halasztást. Szökevénynek és hazaárulónak fogja tartani, aki valami kifogást hoz fel a gyors odasietés ellen. A székelyekhez is küldött, hogy minden ötödik fegyverfogható embert a háborúra kényszerítsék. Noha a székelyek menteseknek látszottak a háborúk terheitől, mint-hogy már régebben megfosztották őket szabadságuktól, mégis, mikor a szükség követelte s a haza közös ellenségét közös fegyverekkel kellett kiűzni, szükséges volt ezt a parancsot kiadni. De ezek, minthogy korán következett be a csata napja, nem tudtak a bíboros mellett megjelenni, vagy talán nem is akartak.

A fejedelem megparancsolta, hogy a véres nyársat is körülhordozzák a székelyek középső területén, azokén, akik a Maros és Aranyos között levő területen laktak. Ezt az országra nézve végső és legnehezebb időben, mikor kemény ellenség részéről félelmetes veszedelem fenyegetett, már a magyar királyság első évei óta szokták a nép között körülhordozni, hogy ezáltal súlyos nyomatékot adjanak a parancsnak, hogy fejenként fegyvert fogjanak, s az ellenséget űzzék ki. Aki azonnal nem engedelmeskedett a parancsnak, azt átszúrva, gyalázatos büntetéssel büntették meg. De minden törekvés, minthogy Isten nem segítette, haszontalan és hiábavaló volt.

Már az oláh a béldi mezőn, hogy egy kissé megpihenjen, tábort vert, és semmit sem tartott fontosabbnak, mint hogy a székelyeket, akik a közelében levő vidéken laktak, magának megnyerje. Ezek akkor a háború minden terhétől mentesek voltak, csak a földet művelték s mint a többi parasztok, szolgáltak uraiknak. A dolognak oly veszedelmes forrongásában okosabbnak tartották, hogy egyik párton se legyenek, mint-hogy valamelyik párthoz álljanak. Ugyanis ha András győz, sorsukat és szabadságtól megfosztott voltukat hozhatják fel mentségül, ha Mihály mellé áll a hadiszerencse, büntetlenségü-

ket szolgálja az, hogy nem teljesítették András parancsát. Míg ha valamelyikhez állanak, attól féltek, hogy András a megújított lázadás miatt kegyetlenebb büntetéssel bünteti meg őket, viszont Mihály, mint gondolták, mivel fegyvert fogtak ellene, kegyetlenül bosszút áll rajtuk.

[Mihály] ugyancsak küldött hozzájuk olyanokat, akik az ő pártjára vonják őket: Makó Györgyöt, Tamásfalvi Jánost, Harali Istvánt és Dömös Istvánt, akik a Székelyföldről származtak, s inkább jó katonák, mint jó hazafiak voltak. Ezek már korábban eltávoztak Erdélyből, Mihály csapatvezérré tette s titokban újra és újra elküldötte a székelyekhez őket, hogy lázadást szítsanak. Ezek mellé Mihály, nem egészen bízva bennük, egy más nemzetbelit is adott: Rácz Mihályt, aki kis kora óta Erdély neveltje volt s ebben az időben és később is gyakran gyilkosa. Makó tehát és a többiek a népükhöz küldve, amennyire csak tudták, teljes erővel dolgoztak, hogy a székelyeket azonnal Mihály táborába toborozzák. Hatalmas jutalmat ígértek nekik, s különösen a bizonyos szabadságot, amelyet annyi lázadás bűne miatt az előző időben elvesztettek és II. János, Erdély fejedelme s a Báthori fejedelmek által kegyetlen büntetésekkel gyötörtettek, nemesek szolgaságba hajtottak, mint valami árverésen vett tárgyak. Azt tanácsolták, hogy ezt a nemcsak gyalázatos, hanem nagyon súlyos ígát minden erejükkel rázzák le, s közülök soknak megmagyarázták, hogy ne higyjék biztonságban magukat, ha egyik párton sem lesznek. Gondolják meg, hogy Mihály azonnal megadja jutalmul a szabadságot, András paptól ezt még csak nem is remélhetik. Méltóbb dolog egyszer lerázni a méltatlan szolgaságot, mint-hogy őket és utódaikat örökké nyomja. Makó és a többiek ilyen és más szavakkal rávették őket, s Háromszék lakóit Várhegy váránál összevonták. Hanem Csík- és Gyergyószék székelyei megtagadták a fegyverfogást, s nem akartak csatlakozni Mihály pártjához, csak akkor, ha Várhegy várát, melyet János király építtetett hazájuk elnyomására, elpusztítják. Ha a győzelmet elnyerve Mihály aláírja ezt a feltételt és helyreállítja a szabadságot, akkor nem késlekednek s azonnal követik zászlait. Ezt a kérésüket ünnepélyes oklevélben teljesítette a vajda. Ilyen módon közülök majdnem ezren fegyvert ragadva az oláh táborba mentek.

Mihály megindulva a béldi táborból, átkelt csapataival az Olt folyón s három táborával nem messze Szebentől megállott. Mindent nagy sietséggel és munkával intézett, mert

azt hitte, hogy a bíboros katonákban hiányt szenved és fegyvertelen, s meg van fosztva övéinek a támogatásától, tehát egyedül csak a gyorsasággal is könnyen megverheti. Eközben semmi alkalmat nem szalasztott el, hogy zsákmányoljon, raboljon, égessen és pusztítson. Erőszakossága miatt nem voltak biztonságban sem a szent épületek, sem a váracsákák (csak ha erős őrséggel voltak megerősítve), sem a házak, sem semmi rejtekhely. Egyszóval: minden rosszat megtett, amit csak az ellenség dühöngése a legyőzött népekre szokott zúdítani. Hogy mennyi volt Mihály seregeinek a száma, mikor hirtelen Erdélyre árasztotta ezt a csöcseléket, hitelesen nehéz számszerint megmondani, minthogy maguk a vezérek sem tudták eléggé. Minthogy legtöbben ilyen vagy amolyan érzelmektől vezetettek, kiki, ahogy tetszik, csökkenti vagy növeli a számot. Az oláhok, minthogy bátrabbaknak akarnak látszani, szemérmetlenül és nem hihetően azzal dicsekszenek, hogy milyen kis csapatukkal foglalták el az országot. De mi szemünk hűségével és semmi érzelmtől nem vezetve tanúsítjuk, hogyan áll a dolog. Akik a nagy dologról nagyokat mondanak, azt emlegetik, hogy harmincezer részben lovas, részben gyalogos volt. Akik kisebbitik: húszezret, az oláhok nyolcat, a középénállók huszonötezret mondanak. Ez a vélemény, mely vagy igaz, vagy legalábbis közel áll az igazsághoz, hitelt ébreszt bennem és másokban is. Akik ezen felül becsülik a csapatokat, vagy ez alá helyezik, a számokkal vaktában visszaélnak, s véleményüket esztelenül elfogadhatatlanná teszik. Senki sincs, aki tagadni merné, hogy mérhetetlen embertömeg volt, továbbá, hogy egész Oláhország, amilyen nagy, helyéről elmozdulva összecsendülni látszott. Javarészen az emberek önkéntes gyülekezete volt, akik a szabadrablás reményében s gonoszágaik büntetlenségének elnyeréséért jöttek össze, s nem erejükkel győzték le az ellenséget, hanem csak a sokaságukkal félemlítették meg. Az is eléggé biztos, hogy miután az oláh átment Erdélybe, ez a szám is alaposan megnőtt, részben azért, mert sokan rablásra vágyva önként a táborba siettek, részben mert valamerre csak ment az oláh, mindenfelé kihirdette, hogy ellenségnek tekinti, s késedelmét azonnali halállal bünteti, ha fegyverfogásra alkalmas ember nyomban nem megy táborba fegyveresen. Ezt azért csinálta, hogy számban megnövekedve jobban megfélemlítse a szemlélők lelkét, s hogy senki se fenyegethesse hátbatámadással a seregét. Látszatra növelte a vajda seregét a szekerek nagy száma, amelyeket minden parancs

nélkül minden tehetősebb magával hozott. Maga a vajda, s a bojárok mind, feleségüket, gyermekeiket, vagyonukat, s végül minden cselédségüket és javaikat, mintha csak az lett volna a szándékuk, hogy országuknak földjét örökre felcserélik, erre a hadjáratra magukkal vitték, félve, hogy a török vagy a tatár az ő távollétükben valahonnan betörve s a bizonytalan békét megszegve a harcra nem kész tömeget, mely védelem nélkül maradt, a maga zsákmányává teszi. Előrehaladott korú anyját, Theodorát, Mihály, hogy egészségéről gondoskodják, míg ennek a háborúnak a vihara elül, biztos helyen, a szerzetesek Koziának nevezett kolostorában, mely Argesen túl a Kárpátok szembeeső lábánál fekszik, elhelyezte. Ez fiának váltakozó szerencséjét, kedvező és kedvezőtlen sorsfordulásait, s végül szomorú végét lelkével és érzelmeivel kísérve, ettől a hadjáratról számított ötödik évben ugyanabban a zárdában cserélte fel az életet a halállal. Szeptember havában Baba Novák, annak az időnek hirhedt rablója, s a vajda seregének jelentékeny tényezője az önkéntesek hatezer főnyi csapatával (ezeket hajdúknak nevezik), más úton, mint Mihály, Vöröstoronyt, ezt a szebeni vidékhez tartozó várat megtámadva Erdélybe vonult. Úgy vezette a sereget, hogy bármerre ment, az egész vidéket szélteben lángba borította. A csata előestéjén, mikor a vajda már készen állott, idejében jövén, csatlakozott hozzá.

Míg ezek történtek az oláhnál, aközben a bíboros, gondoktól és izgalmaktól terhelve s látva, hogy az ellenség sem levelei, sem követei által nem késleltetve egyre közeledik, Gyulafehérvárról vele szembe akarván menni, Malaspina püspök vendégbarátságához fordult, aki akkor betegen otthon tartózkodott, s nehéz panaszokba kitörve kérdőre vonta, amiért országának üdvét a béke és szövetség cselével oly álnokul veszélynek tette ki, s ha ebből valami csapás éri a keresztény világot, ő Istent, s minden égi szentet tanúnak hív, hogy nem őt terheli a bűn, aki minden jogos és tisztas dolgot kész volt elvállalni, hanem azokat, akik békéltetés ürügye alatt cselet szőttek, s mindent átkos színleléssel takartak el. Bármit is határozott Isten, ő szembe fog szállni az álnok ellenséggel, s megkísérti vele szemben a hadi szerencsét. Ezeket elmondva kocsira szállt, Gyulafehérvárról elment s nem sokkal később az emberi esendőségnek szomorú példája lett. Malaspina is hasonlóképpen felindult e barbár ember gonosz támadása miatt s biztatta a bíborost, hogy legyen nyugodt, ő minden erejével,

amennyire csak bír, törekedni fog, hogy Erdélyt ebből semmi kár ne érje. El fog menni a vajdához s megmagyarázza neki, hogy már elhatározták és végrehajtották a szövetséget és az egyetértést s ezzel eltéríti szándékától. Fájjalta ez a derék férfi, hogy az oláh alkalmatlan gonosztette miatt mind az ő becsülete, mind az állam jó sorsa veszélyben forog. A bíboros Gyulafehérvárról eltávozva táborával Szebenbe, a szászok első városába ment, mely negyvenezer lépésnyi távolságra van Gyulafehérvártól.

Annak a napnak előestéjén, melyen megütköztek, Malaspina püspök a táborban megjelent András fejedelemnél. A következő reggelen, amely csütörtökre esett, az oláhhoz sietett, remélve, hogy mivel a dolog nem került még nyílt összetűzésre, elviselhető feltételekkel megakadályozhatja a háborút. Kocsin utazva, s néhány szolgájától kísérve, amint a vajda táborába behatolt, az oláh nem engedte maga elé, hanem a tábor hátsóbb részeibe küldte, s őrséget adott mellé, hogy az erőszaktól és méltatlanságról megvédjék.

A bíboros megparancsolta, hogy a csatarendet állítsák fel, s a csatasort rendezzék el. Az összes csapatoknak a fővezére a bíboros rendeletére Kornis Gáspár volt, nagylelkű férfi, s a tizenkét férfiúból álló tanácsnak a feje, a Báthori fejedelmek régi neveltje, aki már régóta nagy állásokat, s magas tisztségeket töltött be. A csatát azon az egyenetlen síkságon vívták meg, mely Szeben városa és Sellemberk falu között fekszik. Ennek a síkságnak a térségét a Szeben folyó állandó áradásával úgy formálta, hogy az a tér, amely Sellemberk alatt fekszik, mélyebb, amely Szeben város felé fordul, kiemelkedőbb. Ez a terület négyezer lépés széles. Mihály kelet felől a Szeben folyó mentében, ezzel szemben a bíboros nyugat felől a folyó ellenében állott. Már akkor, a helynek ilyen állásából nem lehetetlenül azt jósolták, hogy a csata kimenetele kedvezőbb lesz az oláhok, mint az erdélyiek számára. Továbbá a bíboros serege véletlenül úgy volt elhelyezve, hogy a mezőnek alacsonyabb részét foglalta el, s egyrészt Szeben város, másrészt a Szeben folyó zárta el. Ezzel szemben Mihály Sellemberk felől részben a mező alacsonyabb, részben a kiemelkedőbb helyeit foglalta el szélteben a csapataival, tudnillik azokat a helyeket, melyek Szeben és Sellemberk felett közelebb vannak a hegyekhez, úgy, hogy ha az alkalmasságot mérlegeljük, úgy látszik, hogy a vajda a csatára az alkalmasabb helyet bírta, melyet vagy a szerencse adott neki, vagy a maga ítéletével választott,

András ezzel szemben az alkalmatlanabb [helyet szállta meg].

Az első támadást a vajdai seregből Baba Novák intézte a maga söpredékével: de nagyobb volt a törekvésük, mint a harci készségük; ellenfelül Lázár Istvánt, s bátor és fegyverekkel kitűnően felszerelt katonáit kapta, s nagy vereséget szenvedve visszaverik oda, ahonnan jött. Ezért Lázár visszaszorítására azon nyomban a zászlóőrző katonák erős csapatát küldi Mihály, mely lovakkal és lándzsákkal volt felszerelve, mely fegyver bármily erős támadás visszaverésére nagyon sokat tehet. Ez a csapat magyar és székely lovasokból állott, s Makó György vezette. Amint Baba megzavart és visszafutó katonáin keresztül sarkantyúzott lovakkal a bíboros embereire és Lázárra támadtak, állandóan kétfelé voltak osztva. Az egyik rész a Babát megfutamító Lázár gyalogosai ellen nyomult s nagy pusztítással szétszórta őket, egyeseket a lovakkal letiporva, másokat lándzsával átdöfve. Itt Lázár vezér is elesett, elszánt lélekkel a halálnak ajánlva magát, s övéinek pusztulása közben kiáltva: szívesen meghalok, s nem fogok szolgálni a hálátlan papnak, aki engem tisztségemtől és méltóságomtól megfosztott. A vajdai lovasság másik része a Székely Mózes csatarendje ellen támad nagy erővel, mely középre volt helyezve.

Itt megismétlődik a szörnyű pusztítás, s mivel a legfőbb dolog forgott kockán, valóban serényen fekszenek neki, kölcsönösen aprítva egymást. A magyar a magyarral harcolt, s egyik a hazát szolgálva, a másik pusztítva kegyességgel és istentelenséggel harcoltak. A csatának ilyen állásában, mikor már a győzelem az oláhhoz hajlott, Kornis Gáspár, akire az egész sereget bízta a bíboros, a csata jelenlegi állása szerint jobb felé indítandó oldaltámadásról akarva gondoskodni, véletlenül fogságba esett, s a vajdához vitetett. Mindenkinek elvette a bátorságát Gáspár hirtelen fogságba esése, s e miatt nagy félelem szállta meg a fejedelmet és a katonákat. Mindnyájan rossz jelnek vették, hogy a fővezér, s szinte az összes csapatok feje az ellenség hatalmába esett. A vajda látva ilyen férfinak a sorsát, aki vele már régebben a hozzá többször küldött követéségek, s a csaták sok veszedelme közepette ismeretségben állott, megemlékezve vitézségéről és méltóságáról, megparancsolta, hogy biztonságban és minden erőszaktól sértetlenül őrizzék. Voltak azonban az ő hírének és becsületének olyan ellenségei, akik azzal vádolták, hogy szándékosan, s nem véletlenül hagyta magát elfogatni és az oláhhoz vezetetni. Ezeknek a rágalmait

e férfi nagy vitézsége, s a Báthori névvel szemben mindig tanusított hűsége megcáfolja. Közeledett már a délután három óra, s már szinte teljesen leverve, s az oláhok ezen támadása után a reményt a csatasor további helyreállítására feladva, András fejedelem a csatából eltávozott s megfutott.

Hanem, hogy ennek a győzelemnek a teljessége ne sokáig maradjon meg az oláhnál, Barcsai András, Székely Mózes, Tahi István, Huszár Péter és a többi, még lélekjelenléttel bíró vezérek a megrendült helyzetben rendületlenül buzdították egymást, s a megzavarodott sorokat, amennyire lehetett, rendbe szedve, teljes erejükkel megtámadják az oláhokat, akik a dolgok eddigi kimentele miatt ujjongtak. A csata mindkét részről megújul. És ami a fő, a vajda a győzelem minden reményét, melyet már rég megszerzett, az erdélyieknek hagyva megfutamodott, s magával vonta az oláhok minden csapatát. Eközben a magyarok, akik a vajdai csapatokat vezették, Makó, Horváth, Nagy Bálint, Kapronczai Tamás, Szindi János és még mások, mikor látták, hogy a vajda távollétében minden összezavarodik és veszedelemmel fenyeget, kölcsönösen hevesebben biztatják egymást, s a félelemnek és a csüggedésnek minden jele nélkül összegyűlnek a zászló körül s szövetségeseiket is biztatással és fenyegetésekkel összegyűjtik: elég reményük s elég erejük van még, – mondogatták. Összeszedve amennyire lehetett a csatasort, a vezérek és a katonák a bíboros serege ellen utóljára támadást kezdtek intézni, mikor már a nap lefelé hanyatlott.

Míg ezek így történtek, aközben Mihály, akit a félelem messze vitt övéitől, mikor meghallotta, hogy hátravan még a katonáinak egy maradéka, akik szembe mernek szállani az ellenséggel, összeszedve magát visszatért övéihez és így szólt: katonák, mivel úgy látom, hogy van remény a kárpótlásra és a győzelemre, úgy határoztam, hogy ezt az éjtszakát (ugyanis már leszállt a sötétség) a táborban kell eltöltenünk. A testről való gondoskodásra, az erő visszaszerzésére ezt a kis időt kell felhasználni. Hajnalban azonnal újra kell kezdeni a csatát, hátralevő részét be kell fejezni. Hogy a győzelem a mi részünkön van, azt katonák, a ti vitézségetek nekem eléggé bizonyossá tette. Ezen a módon mindkét ellenfél félelemmel figyelve a sötétségbe, a táborban húzta meg magát: s annyira gyanakodott egyik a másik cselére, hogy a maga részéről kiki kivont fegyverekkel, s felkantározott és megnyergelt lovakkal töltötte el ezt az időt. Míg így a két ellenfél inkább félt, mint reményke-

dett, s a sötétség leple alá rejtőzködött, gyanakvó szemekkel figyelve egymást, az erdélyiek felhagyva minden reménnyel akár a csatarend helyreállítására, akár a győzelem kivívására, nehogy seregüknek maradékát kitegyék az oláhok sokaságának, hogy végső vereséggel elpusztítsák, okosabbnak tartották, hogy biztosabb helyre vonuljanak vissza. Jobbnak tartották a legbátrabb katonák maradék csapatát megőrizni a hazának jobb időre, mint semmi hasznot nem hajtó mézszárlásnak kitenni. Míg ilyen gondolatokkal foglalkoztak, alkalmas időben a vajda táborából két szökevény jött az erdélyi táborba, egyik Rác Ábrahám, egy kétszáz főnyi csapat rác származású nemes vezetője, a másik Sipos János, s hírül hozták, hogy Mihály elállott a csata folytatásától, s már régen megfutott: egész serege részben elhagyta a zászlókat és szétszóródott, részben a táborban van ugyan, de rendezetlenül és megzavarodva a holmikát szedi össze és futásra gondol. Most, most kell a győzőknek folytatni – kiabáltak – most kell kicsikarni a győzelmet s üldözni az ellenséget, minden istenre esküsznek, hogy pusztán az erdélyi fegyverek zöreijének hallatára nem állnak meg az oláhok, hanem egyenesen Oláhországig futnak. Miután a szökevények ilyeneket jelentettek a magyaroknak, egyesek kételkedtek, mások azt mondták, hogy tovább kell támadni az ellenséget, mások nem hittek ezeknek a silány embereknek, sokan gyanakodtak, hogy az átszökés csak kelepce, s az álnok és cselszövő oláh találta ki, ezzel a tettetéssel cselelt szőnek. Hogy ilyen nagy oláh csapat megfutamodik, azt nem lehet hinni, de még csak gyanítani sem. Egykor Marcus Crassus színelte meghátrálással csalták törbe Perzsiában s Tarquinius Superbus a gabiibelieket így kerítette hatalmába. Jobb, ha a vezér kétségbeesik, mint ha elbizakodik, többre képes a félelem, mint a vakmerőség. Ezért visszautasították a szökevények ajánlatát. s rögtön a második éjszakai őrsváltás kezdetén, nem gondoskodva sem alvásról, sem élelemről, minthogy semmi élelem nem volt a táborban, de lelkük fájdalom miatt sem kívánt senki sem enni, kiki merre jobb és könnyebb volt, hallgatólag vonulással remegve és rendezetlenül szétoszlott; az oláhnak hagyták a tábor s vele a győzelmet és hazájukat.

Akkor az oláhok megértve a magyarok távozását, amint köröskörül minden helyet üresnek és ellenségtől szabadnak látnak, az örömtől ujjongani, s a tábor kifosztására készülődni kezdtek. Így egész csapatukkal, semmi cselvetésre nem gondolva benyomulnak a táborba és kirabolják, s a győzelmet,

melynek a reményét rég elvetették, ünnepi lármával és lakomával megünneplik. És a nap folytonosan örömben telt el a győztesek számára. S ez pénteken volt. Ezen a módon az oláh, tegnap legyőzve, ma győzve harcolt az erdélyiekkel.

Ebben a csatában az erdélyiek közül elestek a nemesebbek, az oláhok közül a közkatonák majdnem mind, mindkét részről egyenlő számmal körülbelül kétezren. A levágottak holttesteit nagyobb részben összegyűjtötték, s nehogy temetetlenül a szabad ég alatt feküdjenek a vadállatok és a madarak zsákmányául, parasztokat fogadva, s hatalmas gödröt ásva a szebeniek eltemették. Így a föld a földnek visszaadott. És míg azelőtt életükben ellenségek voltak s mind testüknek, mind lelküknek meghasonlása által elválasztva nem tudtak egymással összeférni, most, közbelépvén a természet, a halottak jól összeférnek s neheztelés nélkül egyesülnek a sírban. És akik egymástól különböztek, Mars munkája folytán egymás között mindenben hasonlók lettek. S minthogy a gödörnek a nyílása ekkora tömeget nem bírt elnyelni, a levágottak tömegét összehordva halombakrakták, s a testek sorai közé a gödörből kiasott göröngyöket szórtak. Így a sírhalom dombszerűen felhantolva szembetűnő nagysággal látszik a várostól második mértföldkőnél, s a jövő századoknak mutatni fogja Erdély romlásának örök emlékét.

Miután Báthori András fejedelem vereséget szenvedett, az egyetlen egy sikeres csatában győztes Mihály minden erejét az ország elfoglalására és hatalmába kerítésére fordította. Láttá, hogy miután Szebennél megtörte az erdélyiek erejét, még semmi, igaz és maradandó dicsőségét szolgáló dolgot nem tett, ha fáradtságának, kiadásainak és a magára vállalt veszedelemnek mintegy fizetsége és teljes jutalmaként nem foglalja el Erdélyt, s nem hajtja a maga uralma alá. Maguk az erdélyiek is érezték, hogy ez a vereség jobban a szívükig ért, mint valaha is hitték. Azelőtt, mikor az ország ügyei virágzottak, ezt a gonosz betörést a távolságban alig érezték volna meg a lelkek. Övéiknek égő sebeit, s a Szebennél a minap szétszórt holttesteket könnyen elfeledték volna, ha az elszenvedett csapást más, még kegyetlenebb nem követte volna. Ezért a sors nem elégedett meg azzal, hogy azok, akik csatasorban szembeszálltak a barbár oláhval, nyílt csatában elestek, hanem azon felül azokat is, akiket a csata veszedelmétől megkímélt, kit-kit más-más helyen, már nem nyílt ütközetben, fegyveres katonák által, hanem lesből, szinte fegyvertelen rablókkal elpusztított. Ugyanis a szerencsétlen ütközet híre igen gyorsan elterjedt az egész országban. S az oláh nemzet,

mely községekben s falvakban lakott Erdélyben, mindenféle összeesküvést szöve csatlakozott jövevény nemzetebeliékhöz, s összevegyülve vagy külön az egész országban szerte garázdálkodtak. Elbizakodtak, mert magukfajtájú fejedelmet kaptak, lándzsákat és dárdákat ragadtak, melyeket szokás szerint használtak, s megszállva az utakat, a titokban vagy nyíltan menekülőket és hazafelé tartókat mindenféle mészárolták, a nemesek házait megrohanták, javaikat felprédálták, a magában is gyászos vereséget még szörnyűbbé téve. Így halt meg Teke Ferenc, Torda megye egyik ispánja, Boronkai László, és sokan mások, híres nemes emberek. Ugyanis ezek az erdélyi oláhok, minthogy a velekszületett restség miatt nagyon szegények s mocskosak, többnyire lopással, útonállással és rablással törekszenek nyomorukat enyhíteni. Ezért amint alkalom adódott, semmi bünt sem tartottak tilosnak, hogy kiáltó szükségükön segítsenek. S minthogy ilyen erkölcsök itatták át őket, szinte szokásba jött, hogy a gaztettek elkövetésében a szűkölködés vakmerőkké, eltitkolásában a szemérmertlenség ostobákká, s gyakorlásában a velükszületett gonoszság állhatatosakká tegye őket. Most pedig, mikor istentelenségüket az oláh fejedelem pártolta, s a háború sikere vakmerőségüket fokozta, azt remélték, hogy akármit is tesznek, büntetlen és megtorlatlan lesz. Annál kegyetlenebbül éltek ezzel az alkalommal, mert azelőtt, mikor az ország nyugalomban élt, mikor ezeket a bíróság véleménye alapján kézzelfogható bűnökért elítélték, igen súlyos büntetésekkel szokták büntetni. Soha a kalodát, a derest, a bárdokat, horgokat, köteleket, a vesztőhelyet és a megvetettek temetőjét nem mocskolták be nagyobb számmal más bűnösök, mint az oláhok.

Az a hír járta, hogy Mihály már megérkezése előtt az egész erdélyi oláh népet papjaiknak (kiket a görögből elcsavart szóval kalogernek neveznek, de helyesebben kakogert kell mondani) titkos bujtotgatása által alattomban a nemesek üldözésére és lemészárlására ösztönözte, hogy ne csak nyílt fegyverekkel, hanem titkos gyilkosságokkal is munkálkodjék az erdélyi nemeség elpusztításán. Ebben a barbár emberben olyan nagy volt az elszántság, a ravaszság és a vakmerőség a kitervelt hitványság végrehajtására, olyan nagyon szomjazta a magyar vért, hogy inkább akarta az egész országot az érdemes polgárok vérével beszennyezni, mint hogy a benne rejlő kegyetlenséget ne elégítse ki. Azok az erdélyiek, magyarok és székelyek: zsoldosok és a haza hóhérai is, akik a haza elpusztítására istentelenségökkel az oláhhoz alkalmazkodtak s bűnös fegyvereiket a haza szíve

ellen irányították, örvendeztek a háború kedvező kimenetelén, s nem csak nem enyhítették a közös nyomorúságot, hanem amennyiben rajtuk állott, még maguk is súlyosbították. Egészen vadállattá lett az ember, miután egyszer félrelépett a belátás és a kegyesség helyes ösvényéről s lelkét gonoszságra és hűtlenségre adta. Ezért egyesek kapitányságokat, mások falvakat, községeket, városokat, a levágott vagy még élő nemesek javait s várait kérték a vajdától. Apagyilkosi érdemeiket sorolták fel s arról számoltak be, hogy mennyi erdélyi vért ontottak a háborúban: gaztetteiket, melyek gonoszság bélyegével tették őket hirhedtté, meg akarták jutalmaztatni. S egy sem ment el jutalom nélkül. Egyeseknek ruhákat, másoknak elkobzott vagyonokat, sokaknak birtokokat, községeket, falvakat juttatott a vajda, mint igaz vitézségök jutalmát. Egyébként azonnal, amint győzött, seregének javarészét az egész országban szétküldötte, s azok az erődítmény városokra, falvakra s a nemesek fényes palotáira tódulva gyilkosságokkal, pusztításokkal, gyujtogatásokkal és a háború minden csapásával gyötörték a lakókat. Ezeknek a dühöngése odáig terjedt, hogy alig volt az országban hely, ahol ez a mocsos és kibírhatatlan náció embertelenségének és aljasságának valami nyomát ne hagyta volna. Ezért a nem várt vereség olyan nagy zavart keltett az országban, hogy sok ember feleségével s kis gyermekeivel, ott-hon hagyva minden házi holmit, a hegyekbe, az erdőkbe, megközelíthetetlen helyekre, s aki tehette, a megerősített városokba vette be remegve magát. Mikor ezek így történtek, a városok vezetői ajándékokat gyűjtöttek össze, s hogy az elvadult pusztításnak valami határt szabhassanak, könyörögve Mihály elébe járultak, kérve, hogy a pusztítást tartsa távol a városoktól és a falvaktól, s mint győztes, irgalmazzon a magukat megadóknak. Ha már az országot övének adta, hogy kirabolják, legalább a templomoktól, a magán és középületektől, a polgárok és a nép vérének ontásától és mészárlásától tartóztassa meg magát a katonaság.

Valóban úgy rendelte az emberi sors, hogy egyik veszedelem maga után vonja a másikat, s mint a lánc szemei, egyik a másikba kapcsolódik. Mert itt is, mihelyt a kapzsi és kegyetlen katonák féktelen szabadossága országszerte eláradt, nem lehetett egykönnyen megfékezni. Ezért megvetve a zsarnok parancsát, nem is hederítettek vallásosságra, kegyelmességre, embe-riességre. Minden isteni és emberi dolgot bemocskoltak, kirabol- tak, elpusztítottak, ahová csak ez a veszett büntetlenség be

tudott hatolni. A gyulafehérváriak, amint a végzetes vereségről értesültek, nem kételkedve abban, hogy a barbár a fejedelmi város elfoglalására törekszik, elhagyva minden reményt, hogy megvédhetik magukat, úgy határoztak, hogy nem erőszakkal, hanem könyörgéssel érik el a menekülést a zsarnoknál. Ugyanis Báthori István, a bíboros édestestvére, s Gyulafi László, nagy vagyonú és méltóságú főurak, akiket a bíboros Gyulafehérváron hagyott, feladva minden reményt, hogy a város épségét megvédhetik, vagy hogy segítséget kaphatnak, késő éjjel, azonnal, amint a kegyetlen vereségről hírt kaptak, ez Szilágy-csehre, amaz Somlyóra, saját birtokaiknak Erdélyen kívül fekvő váraiba menekültek remegve, ahol a győztes kegyetlenségének nem lesznek annyira kitéve. Tehát a fehérváriak okosabbnak tartották, hogy a zsarnokot ajándékokkal és könyörgésekkel engeszteljék meg, mielőtt a várost elpusztításával fenyegetve megérkeznék. A nemességből és a polgárok közül kiválasztottak három nagy bölcsességű és ékesszóló férfit: Thuri Mártont, Szabó Istvánt, akit általában Fületlen melléknévvel neveztek és Nadlábu Györgyöt. Ezek arany-ezüst tállakkal s más ajándékokkal melyeket a dolgok jelenlegi helyzetéhez képest válogattak ki, a Szeben mellett vert táborba a zsarnokhoz mentek, s kérték, hogy inkább a kegyességet tartsa szem előtt, mint a szigorúságot, s a legyőzött és magát megadó várostól tartsa távol a jogtalanságot, nehogy a fejedelmi székhelyet, ahol lakni fog, rablással és tűzvésszel beszennyezze. Inkább akarjon népes, mint polgáraitól megfosztott és elárvult városban lakni. Ez nemcsak a köz és az ő épülésére lesz jó, hanem ebben és a környező országokban a jóakarát és támogatás megnyerésére és megérdemlésére is alkalmas lesz. Épp olyan bizonyos, mint amilyen kegyes dolog hinni, hogy a fejedelmek Istentől adatnak. S nem más célból adatnak a halandóknak, mint hogy mindent méltányossággal, becsületességgel és kegyességgel kormányozzanak, a magánemberek jogtalanságait megakadályozzák, s gondoskodjanak, hogy az ország kárt ne szenvedjen. Méltó tehát, hogy a legyőzötteket és magukat megadókat ő is kegyességgel pártfogolja és védje, mert semmi más erény nem teszi ajánlásraméltóbbá a fejedelmeket és alárendelteket. A fehérváriak, minthogy Isten így akarta, semmi akadállyal nem késleltetik az ő győzelmét: készek az ő hitére és hatalmába adni magukat és mindenüket.

Erre Mihály azt felelte, hogy nem az ország elpusztítására kezdte a háborút, s ezért inkább akarja épségben megőrizni,

mint pusztítással vagy kegyetlenséggel tönkretenni. A győzhetetlen német császár hűségére akarta őket visszatéríteni, mert az előző időkben, megvetve az isteni és emberi jogot, elszakadtak az ő hűségétől. Nem is törekszik az ország elfoglalásával másra, mint hogy megfékezve a lázongást, békét és nyugalmat teremtsen a nép számára. Tehát sem a fehérváriakat, sem bárki mást, aki az ő hűségére és hatalmába adja magát, nem fog kegyetlenséggel zaklatni, sőt jósággal és kimélettel fog velök bánni, csak ne akarjanak makacsul a gonosz hitre visszatérni.

Miután a fehérváriak hűséget fogadtak neki, a többi városok és közületek is követték a gyulafehérváriak példáját, s nehogy életüket és javaikat veszedelembé taszítsák, gyorsan megadták magukat. S mivel cselekedeteiben az oláh mindig a német császár nevére hivatkozott, a várak is, melyek a fejedelmhez tartoztak, befogadva az oláh őrségeket, az ő hatalmába kerültek. A nemességből is nagyon sokan, míg eleinte menekültek a győző első dühe elől, később a bocsánat kihirdetésére minden további ellenszegülés tervét elhagyták, s az ő becsületességére és ítéletére bízták magukat, nehogy, ha a jelenben nekik felajánlott kegyelmet megvetik, életük és javaik sokkal nagyobb veszedelembé jussanak. S ezt annál szívesebben tették meg, mert maga Mihály azt ígérte, hogy nemcsak Erdélyt és Oláhországot, hanem önmagát is Rudolf császár hűségére és hatalmába adja. Nem sokkal később az egész ország meghajtotta a fejét az előtt, aki régebben sok századon át a magyar név előtt meghajolt.

Miután ezeket így elintézték, azonnal, amint András fejedelmet egyetlen csatában leverte, Mihály Gyulafehérvárra indult s oda mintegy diadalmenetben november elsején bevonult. Mikor közeledett, elébevonult papjainak feketébe öltözött csapatával Demeter püspök, aki ekkor Gyulafehérvárra időzött s Rudolf császár iránti hűségét, akinek az elmúlt időben a pártjára állott, szilárdan megőrizte. Megérkezése fölött örömét fejezte ki s ünnepélyesen üdvözölve minden [jót], sokátartó uralkodást, sértetlenséget kívánt neki, s hogy egyik győzelmet a másik után arassa. Maga Mihály, Gyulafehérvárra bevonulva a legkiválóbb rác lovon lovagolt, mely kéesszürke színben ragyogott. Ez előtt kézen vezettek másik nyolcat, arannyal és ezüsttel munkált igen értékes takarókkal befedve. Ő maga arany szálakkal átszőtt fehér selyem palástba, s ugyanilyen anyagból való ruhába volt öltözve. Köpenyének elülső részét széles csík formájában több sorban arany sólymok szegélyezték,

mely [madár] neki családi jelvénye volt, s ezek mintegy csőrrel támadtak egymásra. Aranyból készült, vörösen fénylő gyöngyökkel rakott görbe kard függött övéen. Magyar süveggel fedett fejét a baleári fekete daru bőbitájából készült, gazdagon díszített tollbokréta ékesítette. Bocskora puha sárga bőrből volt, amit karmazsinnak neveznek, s a sarukötő, mely egészen a térdéig ért, sárga selyemből készült, s rajta gyöngysorok ragyogtak. Ilyen büszke díszben lépegetett gögösen, s ezzel a pompával adta meg a végtisztességet az eltemetett Erdélynek. Nyolc török módra trombitáló kürtöst és ugyanannyi ércdobost rendelték zenélni, ezek valami barbár és ízléstelen harmóniát nyújtottak a füleknek. Tíz hegedüs követte őket, abból a népből, mely (mint bolyongó egyiptomiak) cigánynak neveztetik. Ezek a zenészek közvetlenül a vajda előtt haladtak, piszkosan s fedetlen fejjel, szolgálai és meghunyászkodó magatartással. Nyolcnyolc kengyelfutó szolga vette körül innen és onnan is, oldalánál lovagolva. Ezen a módon, kürtök, dobok és különféle hangszerek zengése közben vonult be a György kapun, s a fejedelmi palota felé tartott. Miközben előrement, katonák és fegyveresek hosszú sorától követett bojárok s más nemesek vették körül. A Báthoriak három fogas címerével jelzett vezéri zászlókat, melyeket a csatában zsákmányoltak, kibontva vitték a vajda után.

Útközben vagy komolyan, vagy csak puhatolózás céljából azt mondják, hogy Mihály megkérdezte Bodoni Istvántól, hogy mit ajánl, hol szálljon meg? Kétségkívül – felelte Bodoni – András fejedelem palotájában. A zsarnok ferde szemekkel nézett rá: még mindig az András fejedelemé? – szolt. Nem én vagyok-e a győztes? S kevés hiányzott, hogy a barbár e szavakra veréssel ne válaszoljon. Noha Mihálynak a városba való bevonulását ünnepélyessé akarták tenni, mégis legjobban az hiányzott, aminek elsősorban meg kellett volna lennie. Hiányzott mindenki nyilvános üdvözlése, hiányzott a nép örvendező zúgása, a vidám és ünneplő lárma, üdvözlés. Senki sem emelte fel a kezét, senki sem adott hálát kegyes fogadalmakkal az égieknek. Nem gyült össze a nép, házaiba rejtőzött, vagy a kapuk és ablakok rácsain át nézte az elhaladó barbárt. Szomorú csend borította az egész várost. Végre az egész katonai tömeg csoportonként szállására oszlott szét a polgárság minden károsítása nélkül, s nem sok kárt okozott a családi dolgokban sem a vajda jelenléte miatt, de a zabálásban és dőzsölésben barbár telhetetlenséggel semmit sem mulasztott el.

Azonban míg ilyen részletesen meséltük el Mihály megérkezését, talán a méltányosnál jobban elfeledkeztünk András fejedelem meneküléséről. Mikor András látta, hogy a hadiszerencse a vajdához áll, úgy gondolva, hogy nem szabad bevárnia, míg a csata befejeződik, elhatározta, hogy futással eltávozik az országból, s innen Moldovába, majd Lengyelországba megy, ahonnan rossz csillag alatt jött ki a fejedelemségre, hogy onnan valami alkalommal, amit az idő ad, egyszer visszaszerezze az elveszett országot. A székelyek nagy gyűlöletükben a Báthori név kiirtására voltak ingerelve. Mert egyrészt István, a későbbi lengyel király, másrészt Zsigmond fejedelem a legutóbbi években nemcsak minden szabadságuktól megfosztották őket, hanem megkísérelt lázadásuk miatt a legkegyetlenebb büntetésekkel sújtották, s azonfelül, mint valami árverésen vett jószágot, a nemesség szolgálatára kényszerítették őket. Ettől a szolgálattól minden erejükkel szabadulni igyekeztek. Így az előző Báthoriak iránti gyűlöletet átvitték Andrásra s azt remélték, hogy annak megölése fejében a vajda megadja és megújítja örökös szabadságukat, s ezáltal a méltatlan szolgálattól megmentik magukat és javaikat. Ez az elgondolás hajtotta a székelyeket, hogy inkább akarják a fejedelmet s vele együtt a székely nemességet elpusztítani, mint hogy maguk elveszenek s örök szolgaságban éljenek.

András fejedelem Mikó Miklós nemes és urához mindenképpen hű emberrel, aki egyedül maradt meg mellette mindenki közül, egy pásztoroknyuhóra bukkant, melyet a juhászok időzés és legeltetés céljából, amint az a hegyi népeknél szokás, ideiglenes szállásnak építettek. Az állati mészárlás által híressé lett hely neve Nascalat. Itt megállt, minthogy már a menekülés fáradalmi kimerítették erejét, s nem tudott egy lépést sem tenni tovább, ezenfelül még a szomjuság is gyötörte, s a pászortól, akit a kunyhóban talált, italt kért, hogy szinte végsőt lihegve magát felüdítse. A pásztor, akinek nem volt más itala, tejsavót adott neki. Mikor ezt a bíboros Mikónak nyújtotta, hogy megízlelje, így szólt: igyuk ki azt a nyomoruságot, amivel az árulók és hűtlenek minket itatnak, s ugyanakkor maga is mérsékelten ivott. Ezután a fejedelem a kunyhóból eltávozott, s egy közeli szilfa alatt egy félig elkorhadt fatörzsre kissé lehajtva fejét, megbízza Mikót, hogy legalább egy ideig örködjék, míg egy kis nyugalom által felüdülve további utra indulnak, s megígérte, hogy azután ő fog örködni, míg amaz megpihen. Így a bíboros, noha tudta, hogy az ellenség közel van, mégis, míg lelkében a

maradás és a menekülés között ingadozott, anélkül, hogy akarta volna, álomba merült.

Eközben a székelyek csapata különböző kanyargó utakon s szakadékos helyeken át ugyanarra a hegyre siet csodálatos gyorsasággal, ahova a fejedelem és Mikó menekültek. Rögtön a pásztorra támadnak: istentelen ember, – mondták, – miféle nemeseket (ugyanis a nemesek nagy gyűlöletben voltak náluk) fogadtál itt vendégségbe? ha nem adod ki, s nem adod át azonnal őket, nyomban itt minden kínzással meggyötörve megölünk, te zsvány. Ez állati félelembe esve, s nem tudva arról, ami előbb történt, azt felelte, hogy két valaki lépett be hozzá, minden időzés nélkül elmentek, de hogy kik voltak, egyáltalában nem tudja; azt hiszi, hogy valahol a közelben elrejtőztek. Mikó, a közeledőknek és kérdezősködőknek lármáját meghallva, hirtelen félelemtől eltelve ébresztgette a fejedelmet, jelentette, hogy az ellenség itt van s intette, hogy meneküljön, amerre lehet. Minthogy pedig a fénylő hold eloszlatta a sötétséget, Mikó elhatározta, hogy nem távozik a fejedelem oldala mellől s miközben valameddig kardjával védekezett, végül több sebtől elgyengülten élve elfogták. Azt mondják, hogy ez a halálra szánt ember, mikor a paraszti kard rozsdától kikezdett s tompa élet látta, hogy mennél gyorsabban halhasson meg, a maga éles kardját nyújtotta gyilkosának. Ezt használd, halod-e, – mondta, – s ne ölj meg méltatlan sebbel a te tompa fegyvereddel. Így szólva, torkát lemeztelenítette, nehogy azt mondhassák, hogy ő, a nagyon vitéz s fegyvereket kedvelő férfiú amolyan gyávák szokása szerint elfordított fejjel hátulról öletett meg. Miközben Mikót elfogták és lemészárolták, Székely Balázs, melléknevén Ördög, egykor a székely nemes Lázár Farkasnak haszontalan szolgája, harmadmagával rátámad az álmából felrettent fejedelemre. Ekkor a fejedelem, körülvéve a fenyegető veszedelemtől, megemberelte magát, mert látta, hogy nem emberekkel, hanem vadállatokkal van dolga, s hogy ne bosszulatlanul haljon meg, kivonta kardját és nagy lélekjelenléttel fogadta a dühöngők támadását. De balsorsa szándékát megghusította. Ugyanis a kardot rántó és harcot kezdő [fejedelemre] Balázs nagy erővel, hatalmas ütéssel irányította bárdját, s annak foka a jobb szeme fölött bezúzta a homlokát. A mély sebben a fejedelem elterült, s csak sóhajtással válaszolt a kegyetlen támadásra, egyébként egy szót sem szólt, nehogy csüggedését elárulja, mely méltatlan lett volna fejedelmi méltóságához. Még lélekzett és élt, mikor karbunkulussal ékes

gyűrűjét, melyet a kisujján szokott hordani, a rablók, minthogy unták lehuzásával késlekedni, ujját levágva elrabolják. Ezután a fekvőnek fejét veszik. A csonka törzset minden ruhájától megfosztva a vadak martalékaul hagyják. Báthori András bíboros, két fejedelemséggel ékesített férfi életének és uralmának ez volt a vége. Meghalt uralomralépésének hetedik hónapjában, huszonnyolc éves korában. Apja Endre, nagyapja Báthori István volt, akik Somlyó váráról vették nemzetségük melléknevét. Nagybátyjai Báthori Kristóf, Erdély fejedelme és István, Lengyelország királya voltak. Atyai unokatestvére Zsigmond fejedelem, s Grizelda, Lengyelország kancellárjának felesége. Nagynénjei: Báthori György, Kerecsényi László és Csáky Demeter, Magyarország hatalmas főnemeseinek a feleségei. Tőlük született unokafivérei: Báthori István, Csáky László, a ma is élő Istvánnak az apja, unokahuga: Kerecsényi Judit, Dobó Ferenc felesége. Édestestvérei István, Boldizsár és Gábor voltak, utóbbi kora ifjúságában pestisben meghalt.

Anyja Margit volt, Majlád István leánya. Anyai nagybátyja Majlád Gábor. Mind vagyonukkal és tisztségeikkel s a legfőbb méltóságokkal ékes főurak. Alakra nézve előkelő volt Endre, szőke szakállal és hajjal, de ezt a papirend szokása szerint, melynek tagja volt, ollóval le szokta vágatni. Megjelenése olyan kedves s a természet jóakaratóból annyira megnyerő és nyájas volt, hogy senki sem hódította meg nála könnyebben az emberek szívét. Szóval szelid természetű ember volt s alkalmasabb a szent dolgokra, mint a fegyverforgatásra. Minthogy István lengyel király előtt nem maradt titokban a papi életre való hajlamossága, főleg azon fáradozott, hogy már fiatalágában gondoskodják arról, hogy a tudományokra adja magát, s végül pappá szenteljék. Ezért amint felserdült, előbb a lengyelországi Varmia püspökségével, majd a bíborosi kalap magas méltóságával ruházta fel. Ha ebben megmaradt volna, nem vonta volna magára a veszedelmet, mint az északkeleti szél az esőt. De a halandók közül ki tagadja meg annyira magát, kit nem ragad többnek a birtoklására a dicsőségnek és a rangnak a vágya? Egyébként mérsékletes volt, igazságos és a méltányosság őrzője, könnyen hívő s cseppet sem gyanakvó. Ezek az erényei vagy az erényhez közelálló tulajdonságai voltak vesztének okozói. Mert a lélek szelidsége és a derékség magábanvéve nem ad biztonságot, mindig a fegyverek erejével kell támogatni. A gonoszság és a cselszövés gyakran erősebb, mint a semmi másra, csak önmagára támaszkodó igazságosság. Kedvességét fokozta a tisztas tudó-

mányok nem közönséges ismerete, s szokásainak durvaságait, ha ugyan a természet adott neki ilyeneket, megszelidítette. Ezért már fejedelemsége kezdetén sokkal kedveltebb és népszerűbb volt az András neve az erdélyiek előtt, mint a Zsigmondé, s mindenki érzelmei inkább feléje fordultak. Ugyanis Zsigmondot meggondolatlan tettei, s állhatatlanságának egymásra halmozott bűnei, gyilkosságai, költekezései miatt mindenki teljes szívéből végkép meggyűlölte.

A bíboros véres fejét vászonba takarva Székely Balázs, akit említettünk, a vajdának november 8-án átadta, a Szebennél vívott csata tizennegyedik napján. A vajda a fejét, miután levette a takarót, az asztalára helyezte s örömmel és vágyakozva nézte, feleségével és Petrasko nevű fiával együtt. Azt mondják, hogy az asszony (ez a nem hajlamosabb ugyanis az érzelmekre) könnyekre fakadva sajnálkozott ilyen fejedelem sorsán. S mikor a férje, Mihály megkérdezte, miért sír, azt felelte: mert ami ezzel megesett, az éppúgy megeshetik veled és ezzel is (fia felé nézett). Erre a mondásra szomorúság szállta meg a zsarnokot, mert megemlékezett (amint hihető) az emberi dolgok állhatatlanságáról. Hiszen ahogy ezzel szemben olyan kegyetlenül lépett fel a sors a jelen körülmények között, valamikor rá is ugyanolyan, országos vésszel összekötött vereséget zudíthat.